

**Zaraitzueraren lekukotasunak XVIII. mende bukaeran:  
hiru testu zahar eta autore berri bat**

Ekaitz Santazilia

► **To cite this version:**

Ekaitz Santazilia. Zaraitzueraren lekukotasunak XVIII. mende bukaeran: hiru testu zahar eta autore berri bat. *Fontes Linguae Vasconum*, Institución Príncipe de Viana - Gobierno de Navarra, 2016, 121, pp.67-120. <artxibo-01382533>

**HAL Id: artxibo-01382533**

**<https://artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-01382533>**

Submitted on 21 Oct 2016

**HAL** is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Año XLVIII. urtea

121 - 2016



# FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

---

**Zaraitzueraren  
lekukotasunak XVIII. mende  
bukaeran: hiru testu zahar  
eta autore berri bat**

Ekaitz SANTAZILIA

---

# Sumario / Aurkibidea

**Fontes Lingvæ Vasconvm. Stvdia et Documenta**

Año XLVIII. urtea - N.º 121. zk. - 2016

<b>Erroibarko aldaeraren inguruan</b> (2 – Hego Erroibarko azpialdaera. Lehen erdia) Koldo Artola	5
<b>Zaraitzueraren lekukotasunak XVIII. mende bukaeran:</b> <b>hiru testu zahar eta autore berri bat</b> Ekaitz Santazilia	67
<b>Dardarkari bakunaren alofonoez testu irakurrietan</b> Iñaki Gaminde, Asier Romero, Naia Eguskiza eta Aintzane Etxebarria	121
<b>Nola erabili itzulpena euskarazko irakaskuntza elebi/eleaniztunean</b> <b>Testuliburu bateko adibideen azterketa eta proposamen didaktiko zenbait</b> Nere Etxezarraga	141
<b>La adaptación del Patrimonio Oral Vasco como recurso simbólico de la</b> <b>comunidad vasca (1960-1975)</b> Ana Gandara	165
<b>Sobre el elemento indoeuropeo pre-latino en la toponimia de Vasconia:</b> <b>los nombres de lugar terminados en -ama</b> Luis Mari Zaldua	185
<b>Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales</b>	235

# Zaraitzueraren lekukotasunak XVIII. mende bukaeran: hiru testu zahar eta autore berri bat

Ekaitz SANTAZILIA

Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA/NUP) & Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

## SARRERA<sup>1</sup>

Euskal testu zaharren corpora handitze eta zabaltze bidean, egin beharreko lana ez da beti eta bakarrik ezezagunak diren testuak agertzea eta corpora handitzea. Horrek duen garrantzia ukatu gabe, ezin utzizkoa da, ezezagunak izan ez arren, han eta hemen gordetzen diren testuak behar bezala kokatzea, hizkuntzalaritzarentzako erabilgarriak izan daitezen nahi badugu: Egilea, data eta testuingurua eman behar zaie, testuak editatu eta orraztu behar dira, eta darabilten hizkera aztertu. Are gehiago, aurretik testu horien gainean lanik egin bada, ariketa filologiko bikaina da horiek berrikusi eta iturrietara itzultzea<sup>2</sup>.

1 Honako pertsonak eta erakundeak laguntza handikoak izan zaizkit lana aurrera eraman ahal izateko: Borja Ariztimuño, Gidor Bilbao, Iñigo Auzmendi, Euskaltzaindia, Iñaki Camino, Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboa eta bereziki Teresa Alzugaray, José Antonio Goñi apaiza, Muskildako Amaren ermitako seroraren familia, Sancho el Sabio fundazioa eta haren zuzendari Jesus Zubiaga, Patxi Izko Orreagako priorea, Patxi Salaberri Zaratiegi, Aziti Bihia elkarteko adiskideak eta Monumenta Linguae Vasconum ikerketa taldeko jendea. Bihoaz nire esker onak, orobat, artikulu hau irakurri eta zentzuz iruzkindu duten errebisatzaile anonimoei. Bestalde, ikerketa honek honako proiektuen babesa du: UPV/EHUko *Euskararen Historia eta Hizkuntzalaritza Historiko-Konparatua* (GIC10/83, IT 486-10) ikerketa-talde kontsolidatua, Eusko Jaurlaritzako *Hizkuntzalaritza Teorikoa eta Diakronikoa: Gramatika Unibertsala, Hizkuntza Indoeuropearrak eta Euskara* (HiTeDi) (UFI 11/14) Prestakuntza eta Ikerketa Unitatea eta UPNA/NUPeke «La Caixa»-k diruz hornitzen duen *Nafarroako ondare materiagabearen Artxiboaren Katedra* (30.31.10.3654).

2 Honetaz aldarri luzexegoa egin dugu Santazilia (prentsan) lanaren sarreran.

Xede horrekin, Zaraitzuko euskararen idatzitako hiru eskuizkribu izanen ditugu min-tzagai. XVIII. mende bukaerakoak dira, eta Itzalleko dotrina 1727koa ez, baina 1827koa dela dakigunetik (Lekaroz, 2015, 2016), zaraitzueraren lekukotasun luze zaharrene-takoak dira honakoak, Bonaparteren funtseko testu batzuekin batera (Pagola *et al.*, 1997) eta agian Ezkarozen agerturiko dotrinaren (Mitxelena, 1982) lehen zatiarekin batera<sup>3</sup>.

Arestian esandakotik idoki daitekeen bezala, azterkizun ditugun testuak ez dira «berriak» edo osoki ezezagunak. Ongi gordeak eta katalogatuak daude denak, baina testu bakoitzak bere bidea egin du: Batzuk argitaratuak daude dagoeneko, beste batzuk digitalizaturik; batzuk leku batean gorde dira, besteak bestean. Lan honetan zaraitzuerazko testu horiei batasuna eman nahi izan diegu, denak batera (berr)argitaratuz. Lanaren A atalean testuok egile berarenak direla erakutsiko dugu eta barne koherentzia dutela aldarrikatu. Gainera, testuek izenik ez dutela kontuan izanik, ustezko egile bat egotzi diegu. B atalean testu guztien edizioa eskainiko dugu, denetan irizpide berberak aplikatuta eta egilearen erratak zein ondoko edizioek dituztenak zuzenduta. Azkenik, C atalean testu guztiak kontuan hartzen dituen hizkuntza-azterketa egin dugu, egilearen hizkera osotasunean deskribatuz.

## A. TESTUEN IZAERA, HISTORIA ETA EGILETZA

### 1. Testuen deskribapena

#### 1.1. A testua

Sermoi bat da, 1780ko Abenduko lehen igandean emana (abendua hiru, urte hartan), grafia gaurkotuan dakargun izenburuak iradokitzen duenez: *1<sup>a</sup> Adviento, año de 1780*. Ez du autorearen izenik inon. Liburuska moduan antolaturik dago: hiru paper *in-folio* dira (310 x 210 mm gutxi gora behera), etzanean, bata bestearen gainean, eta erditik tolesturik; osotara, beraz, sei orri dira, plegu laurdeneko tamainan (155 x 210 mm), baina lehen 11 orrialdeak bakarrik daude idatzirik. Sancho el Sabio Fundazioan gordetzen da ZRV 4372 katalogo-zenbakiarekin eta 1194. eskuizkribua da. Argitaratu gabe dago, baina eskaneaturik sarean kontsulta daiteke<sup>4</sup>. Sancho el Sabiora erosita iritsi zen eta ez dute jatorriaz zehaztasun gehiago ematerik izan.

#### 1.2. B testua

Hau ere sermoia da, 1780ko Abenduko bigarren iganderako, hots, abenduaren 10erako. *Dominica 2<sup>a</sup> de Adviento, año 1780* izenburua du egungo grafian, eta anonimoa da. Liburuska moduan antolaturik dago: hiru paper *in-folio* ditu (310 x 210 mm

3 Badago adibide zaharragorik, jakina, baina ez dira horren luzeak. Toponimoen lekukotasun zaharrez gain (*cfr.* Salaberri, 1996 esaterako), hitz eta perpaus laburrak ere badaude erdarazko testuetan txertaturik, xvi. mendetik aurrera (*cfr.* Maiora, 2011: 56, 88, 102-4, 139, 160, 165 eta Santazilia, 2015: 124 hh.), nahiz eta horrelako iturriak, darabilten hizkeraren aldetik, tentuz ibiltzekoak diren beti.

4 *Euskal Memoria Digitala*: <<http://hdl.handle.net/10357/3219>> (kontsulta: 2016-05-10).

inguru), etzanean, bata bestearen gainean, eta erditik tolesturik; osotara, hartara, sei orri dira, plegu laurdeneko tamainan (155 x 210 mm), baina 8 orrialde daude idatzirik soilik. Testu hau Jose Maria Satrustegik bi aldiz eman zuen argitara (1985, 1987: 160-7), baina transkripzioan aldeak daude edizio batetik bestera. Satrustegik berak dioskunez (1985: 1023), sermoi hau Orreagako kolegiatako priore izandako Nikolas Polit (1834-1906) auriztarraren testu bilduman agertu zen. Originalak Satrustegiren ondarearen barnean gordetzen dira gaur egun, Euskaltzaindian, Azkue Biblioteka eta Artxiboan (Satrustegiren funtsak, ABA-SAT-003-045).

### 1.3. *C testua*

San Joakin eta Santa Ana gaitzat dituen predikua da, datarik gabea, baina iraileko Amabirjinarren egunean irakurtzeko prestatua, testutik beretik idoki daitekeenez: «Egun [...] sortu izan cinuen Maria Santissima [...], egun elqui cinuen munduala... (607-11)». B testuarekin batera dago artxibatua eta ez du egilearen izenik, ez datarik ere. Orri bakarra da (155 x 210 mm), bi aldeetatik idatzia. Testu hau, bigarren testuarekin batera, Jose Maria Satrustegik bi aldiz eman zuen argitara (1985, 1987: 160-7), baina transkripzioan aldeak daude edizio batetik bestera. Satrustegik berak dioskunez (1987: 1023), sermoi hau Orreagako kolegiatako priore Nikolas Polit (1834-1906) izandako auriztarraren testu bilduman agertu zen. Esan bezala, originala Satrustegiren ondarearen barnean gordetzen da gaur egun, Euskaltzaindian, Azkue Biblioteka eta Artxiboan (Satrustegiren funtsak, ABA-SAT-003-045).

### 1.4. *Testuen batasuna*

Formatuari, paperaren ur markei, kaligrafiari, grafiari eta hizkerari begiratuta, hiru testuak egile berarenak direla baieztatu daiteke arazo handirik gabe. B eta C testuek autore bera zutela Satrustegik (1985: 1023) ere ikusi zuen, eta orain Sancho el Sabion gordetzen dena ere batu dakieke. Are gehiago, ziurra da, datei begiratuta, A eta B testuak astebeteko diferentziarekin Zaraitzuko jendearen aurrean irakurtzeko prestatu zirela. Jatorrizko izkribuak miatu ondoren, hiru idazlanak batera hartuta, ustezko egileaz eta haren hizkeraz datu zabalagoak lor daitezke orain.

## 3. Egileari buruz

### 3.1. *Peskizak*

Arestian esan bezala, testuek ez dakarte egilearen izenik inon. Zaraitzuko hizkeran idatzitako sermoiak izanda, autorea Zaraitzuko herriren bateko parrokoa izan zitekeela pentsatzea da abiabururik zentzuzkoena; hartara, hamalau herri<sup>5</sup>, hamalau aukera<sup>6</sup>.

5 Erripaldak parrokia propioa du baina ordurako Gorzakoari atxikia zegoen eta apaiz berbera zuten.

6 Garai hartan Zaraitzuko herri guztietan egiten zen euskaraz. 1778ko prozesu batean, aztergai ditugun testuen garaian, Nafarroako herri zenbait euskaldunak ziren ala ez eztabaidatu zen: Zaraitzuko herriak ez ziren auzian sartu, dudarik gabe euskaldunak zirelakoan (*cfr.* Irigarai, 1935; Gonzalez Ollé, 1972: 31). Añibarrok XIX. mende hasieran atondutako herri euskaldunen zerrendan ere denak sartu zituen (Villasante, 1956: 12) eta Bonaparteren mapan ere, XIX. mende erdialdera, Uskartzte izan ezik, denak daude eremu euskaldunean.

Edozein modutan, ezin atzendu daiteke bestelako benefiziodunak ere izaten zirela parroketan, eta homiliaren egilea maizenik parrokoa izaten bazen ere, tarteka beste batek har zezakeela ardura hori. Gainera, egun berezietan batik bat, baziren sermoi bereziak egiten zituzten predikariak ere<sup>7</sup>.

Lehen saiakeran bederen, hamalau parroko horien lorratza jarraitu dugu. Ibarreko herri bakoitzeko parrokia-liburuak baliatu ditugu egilea aurkitzeko. Horietan herrian geratutako heriotze, ezkontza eta bataio bakoitzaren berri idatziz jasotzen zuen apaizak, ordena kronologikoan, data zehaztuz eta izenpetuz. Zorionez 1780ko datuak dauzkaten liburuak Zaraitzuko herri guztietan gorde dira, eta egun Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboan kontsulta daitezke, ongi inbentariaturik (Sales & Campo, 2007). Horri esker, aztergai dugun urtean herri bakoitzeko parrokoa zein zen jakin ahal izan dugu, datua lortzeko herri bakoitzeko parrokia liburu bat hartuz konparazioe. Horra zerrenda:

- Espartza: Francisco de Yaben<sup>8</sup>
- Ezkaroze: Fermin Martinez Ollo<sup>9</sup>
- Galoze: Francisco Landa<sup>10</sup>
- Gorza eta Erripalda: Juan Cosme Yroz<sup>11</sup>
- Ibiltzieta: Joseph Iribarren<sup>12</sup>
- Igari: Juan Fermin Perez<sup>13</sup>
- Itzalle: Simon Francisco de Yribarren<sup>14</sup>
- Itzaltzu: Juan Moso<sup>15</sup>
- Izize: Miguel Antonio Montes<sup>16</sup>
- Jaurrieta: Bernardo de Bandera y Miguelena<sup>17</sup>
- Orontze: Juan Josef Landa<sup>18</sup>
- Otsagabia: Gabriel de Assa<sup>19</sup>

7 XVIII eta XIX mendeetan jesuitek eta frantziskotarrek, Añibarrok, Kardaberatzek edo Mendiburuk besteak beste, fama handia hartu zuten herriz herri egindako predikuei esker. Lehena, zeregin horren mesedetan, herri euskaldunak zerrendatzera ere iritsi zen Bizkaian, Gipuzkoan eta Nafarroan (Villasante, 1979 [1961]). Hala ere, ez dirudi aztergai dugun testuetan predikari ezagun horien itzala inondik inora ere sumatzen denik.

8 Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboa (Hemendik aurrera IEA), Parrokia-Liburuak, 857-2.

9 *Ibid.*, 859-1.

10 *Ibid.*, 505-1.

11 *Ibid.*, 509-1 eta 504-4.

12 *Ibid.*, 950-5.

13 *Ibid.*, 506-2.

14 *Ibid.*, 709-3

15 *Ibid.*, 661-3.

16 *Ibid.*, 507-6.

17 *Ibid.*, 968-1.

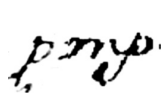
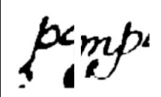
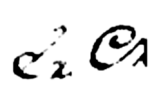

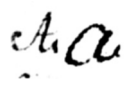

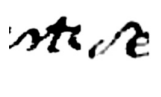






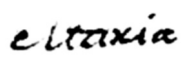
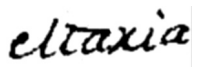
18 *Ibid.*, 855-1.

19 *Ibid.*, 669-1.

- Sartze: Juan Joseph Berrade<sup>20</sup>
- Uskartze: Francisco de Yroz<sup>21</sup>

Esan bezala, parrokia-liburuok parrokoek beraiek eskuizkribatzen eta sinatzen zituzten; hartara, horien kaligrafia gure testu anonimoez darabiltenarekin erkatzea izan da hurrengo urratsa. Lana burututa, ziurtzat jo dezakegu euskarazko testuen kaligrafia eta Sartzeko parrokoak aztertu dugun herriko parrokia-liburuan dakarrena bat bera direla: Juan Joseph Berrade da idazlea. Baieztapena sendotzeko, 1780ko data barne hartzen duten Sartzeko gainontzeko parrokia-liburuetan ere begiratu dugu<sup>22</sup>. 1. taulan Sancho el Sabioko euskarazko testu anonimotik zenbait grafema atera ditugu<sup>23</sup> eta Nafarroako Elizbarrutiko Artxiboan gordetzen diren Berradek eskuizkribatutako parrokia-liburuetakoekin erkatu ditugu, egilea berbera dela erakusteko<sup>24</sup>. 1. taulan grafema zenbaiten erkaketa jaso dugu adibide gisa.

1. taula. Grafemen arteko konparaketa

Euskal testua		Parrokia-liburua	Euskal Testua		Parrokia-liburua
	<p>			<e>	
	<a>			<s>	
	<q>			<n̄>	
	<q>			<Maria>	

20 *Ibid.*, 954-2.21 *Ibid.*, 511-4.22 Bataiatuak (*ibid.*, 953-7), Konfirmatuak (*ibid.*, 954-1), Ezkonduek (*ibid.*, 954-2), Beilatuak (*ibid.*, 954-3), Defuntuak (*ibid.*, 954-4), Fabrika kontuak (*ibid.*, 954-5), Sakramentu Santuaren Kofradiaren konstituzioak (*ibid.*, 954-6), Hamarrenak (*ibid.*, 955-5).

23 Obra originala Sancho el Sabio Fundazioko bibliografia funtsetan gordetzen da Gasteizen, eta irudiak bertatik atera dira.

24 Argazkiak Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboan gordetzen diren Sartzeko parrokia-liburuetatik atera ditugu; zehazki, hauek: 953-7, 45r; 954-6, 21r; 954-2, 160r.



### 3.2. *Juan Joseph Berrade, Sartzeko parrokoa*

Gure ustetan, aitzinatu dugunez, Juan Joseph (edo Josef) Berrade da, Sartzeko apaiz zela, sermoien idazlea. Sartzen parroko postua lortu zueneko prozesua gordetzen da Elizbarrutiko Artxiboan<sup>25</sup>. Bertan esaten zaigu otsagabiarra zela. Bataio-agiriak derakusanez<sup>26</sup>, 1754ko uztailearen 25ean bataiatu zuten Otsagabiko San Juan parrokian, beraz, 26 urte zituen 1780ko abenduan predikuak irakurri zituenean. Aita Juan Berrade zuen<sup>27</sup>, eta Juana Engracia Alaman, berriz, ama. Aitaren aldetik aiton-amonak Ignacio Berrade eta Magdalena Udi ziren bitartean, Joseph Alaman eta Margarita Arbe ziren amaren aldetikoak. Artxiboan bilatuz jakin izan dugunaren arabera, Juan Josephen gurasoak, Juan eta Juana Engracia, Otsagabian jaio ziren biak: Lehena, bibiroarekin batera, 1718ko otsailaren 22an bataiatu zuten<sup>28</sup>, eta bigarrena 1719ko abenduaren 21ean<sup>29</sup>. Sorlekuan ezkondu ziren 1746ko urriaren 3an<sup>30</sup> eta testuen autoreaz gainera, beste lau ume bataiatu zituzten herriko parrokian: Juan Vicente 1747ko abenduaren 20an<sup>31</sup>, Juana Maria 1750ko martxoaren 21ean<sup>32</sup>, Pedro Juan 1752ko maiatzaren 7an<sup>33</sup> eta Juana Cathalina 1757ko abuztuaren 10ean<sup>34</sup>. Zein etxetakoak ziren, zoritxarrez, ezin izan dugu jakin<sup>35</sup>.

Sartzeko parrokia eskuratu zueneko agirian datorrenez, Berradek lehen tontsura jaso zuen 1778ko abenduaren 22an lanpostua lortzean. Besollako markesak proposatu zuen kargurako, Sartzeko parrokiako patrono bakarra hura baitzen. Bertan jardun zuen urteetan izandako eginkizunen artean, bat bereziki interesgarria da gurerako. Jimeno Juriok (1991) erakutsi zuenez, 1784an Urraulgoitiko Gindano eta Zerrenkanoko parrokia elkartuetan parroko postua libre geratu zen. Behin-behineko kargurako Ustaizeko apaiz erdaldun bat jarri zutenean, Adoaingoak salaketa jarri zuen, leku horietan apaiz euskaduna behar zela eta. Juan Jose Berrade Sartzeko apaiza bidali zuten aferari buruzko txostena egitera eta hautagaien zein herritarren hizkuntza gaitasunak aztertzerara. Txostenetik eratorritako epaiaren ondorioz Ustaizeko apaizaren izendapena bertan behera geratu zen.

25 IEA, Prozesuak, 2313-14.

26 IEA, Parrokia-Liburuak, 665-3, 5r.

27 1786ko Otsagabiko apeoak (NAO, C/ 32437, 4v) jasotzen duenez «maestro de obra prima, soldado del puerto con fuero militar y exercicio labrador» zen (grafia eta puntuazioa moldatua).

28 IEA, Parrokia-Liburuak, 665-2, 255r.

29 *Ibid.*, 259r.

30 *Ibid.*, 665-3, 188v.

31 *Ibid.*, 665-2, 333v.

32 *Ibid.*, 346r.

33 *Ibid.*, 355v.

34 *Ibid.*, 665-3, 15r. Azken hau Juana Cathalina Compains Berrade izenpean agertzen da, baina gainontzeko datu guztietan anai-arrebekin bat dator, salbu eta agirian aitak eta horren aldetiko aitona ere Compains abizena sartzen dutela Berrade deituraren aurretik.

35 1786ko abenduaren 25eko apeoan ageri denez (NAO, C/ 32437, 4v) urte hartan Juan Joseren aita, alargundua dagoeneko, bere seme Pedro Juanekin, haren emaztearekin eta bi bilobekin bizi zen Urrutia auzoan, eta etxearen jabea zen. Gaur egun ere Berrade izeneko etxerik bada auzo horretan, baina ezin da jakin, edonola ere, Juan Jose eta beste anai-arrebak bertan sortu ziren ala ez.

Beste bide batetik, Berraderen iturri eta irakurgaiekin loturik, ongi da gogora ekar-teza urte horretan berean, 1784an, Feijooen *Teatro crítico universal* obraren edizio bat inprimatu zela Iruñean Benito Cosculluelaren inprimategian, eta apaiz otsagabiarra harpidedunen zerrendan dugula.

Berradek Sartzeko kargua utzi zueneko prozesua ere gorde da<sup>36</sup>. Horri esker badakigu Orreagako kolegiatara joan zela erraziodun 1787ko maiatz-ekainean, Joachin de Arazuri izeneko batek zeukan errazioa beretzat lortu ondoren. Sartzen, behin-behineko apaiz bat egon ondoren, Bartolome Martinez etxauriarrak lortu zuen Berraderen postua, 1788ko abuztuaren 9an. Patxi Izko Orreagako prioreak aurkitu ahal izan duenez, Berradek idazkari lana hartu zuen eta 1787ko uztailearen 6an sinatu zuen lehen akta bertan. *Guía del estado eclesiástico seglar y regular de España*-ren hainbat urtetako argitalpenek ere Berraderen bizitzaren lorratzari jarraitzeko beta ematen digute. 1797koa da begiratu ahal izan dugun ediziorik goiztiarrena, eta horretan, Orreagan ageri zaigu bere errazioarekin idazkari<sup>37</sup>. Hala jarraitu zuen urte zenbaitez, eta 1805eko katalogoan idazkari eta erraziodun agertzen bada ere, dagoeneko kalonje hautetsia ere badela esaten zaigu<sup>38</sup>. Hurrengo urtean idazkari dago, baina kalonje oso dagoeneko<sup>39</sup>. 1816an kalonje ospitaleroa dela esaten zaigu<sup>40</sup>. 1820an prioreorde karguan ageri da<sup>41</sup>, eta horretan ziharduen 1831n ere<sup>42</sup>. Bular-minak eragindako heriotzak Orreagan harrapatu zuen 1831ko otsailaren 28an, 78 urterekin, prioreorde zela. Han ehortzi zuten, eliza nagusian, prioreordeei esleitutako hobian<sup>43</sup>. Ez da harritzekoa, bide batez, Satrustegik Berraderen testuen zati bat bederen Nikolas Polit Orreagako priore izandakoaren paperen artean aurkitu izana.

Amaitzeko, eta bitxikeria gisa, desagun Berrade Lucas Alaman Escalada (1792-1853) politikari eta zientzia-gizon mexikarraren senidea ere bazela amaren aldetik. Alamanen aita Juan Vicente (1747-1808) Otsagabian sortu zen eta Guanajuaton hil (Méndez, 1996: 85 hh.). Lucas Alamanek berak eskuizkribu batean (Alamán, 1843-1850: 9-10) dioenez, Berrade eta Alaman elkarrekin egotera ere ailegatu ziren:

[...] salí de París el día 22 de Abril de 1819 pasando por Burdeos y llegué á Bayona el 9 de Mayo. Quise de allí ir á visitar á los parientes de mi padre en Navarra y por Roncesvalles, de cuya Abadia era subprior mi tio D. Juan Jose Berrade fui a Ochagavia y demas pueblos del valle de Salazar [...].

36 IEA, Prozesuak, 2367-6.

37 *Guía del estado eclesiástico seglar y regular de España* (Hemendik aurrera *GEESRE*), 1797, 177. or.

38 *GEESRE*, 1805, 221. or.

39 *GEESRE*, 1806, 220. or.

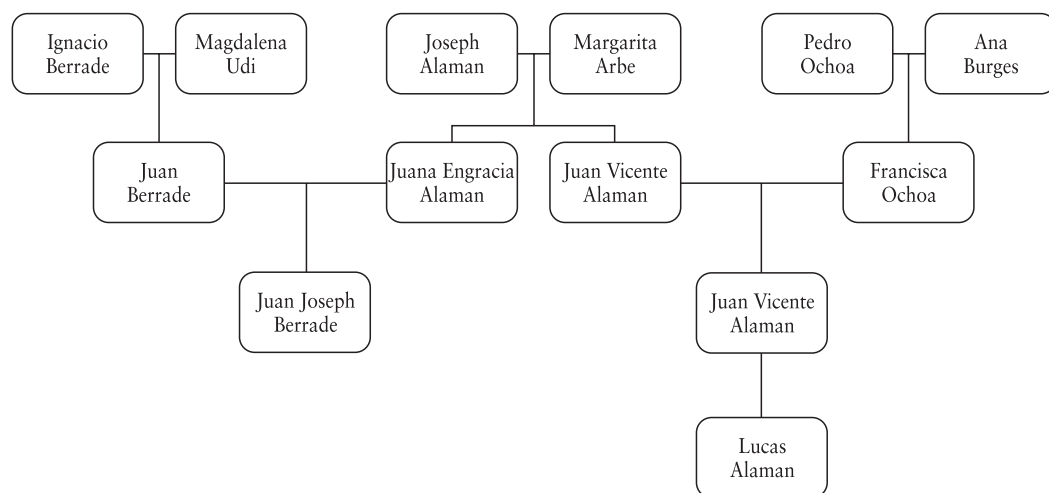
40 *GEESRE*, 1816, 229. or.

41 *GEESRE*, 1820, 259. or.

42 *GEESRE*, 1831, 292. or.

43 Orreagako kolegiatako artxiboa. Orreagako parrokiaren hildakoen III. liburua, 339v.

Alamanek apaiza osabatzat badu ere, ez da zuzenean hori zeukaten familia harremana. Lucas Alamanen aita Juan Vicente otsagabiarra 1747ko apirilaren 22an bataiatu zuten<sup>44</sup>. Umeari aitaren izen bera jarri zioten, eta Francisca Ochoa zen, berriz, ama. Aitaren aldetiko aitona, bestetik, Joseph Alaman eta Margarita Arbe ditugu, eta hortik heldu da idazlearen eta politikariaren arteko lotura. 1. diagraman laburbildu dugu Juan Joseph Berraderen zuhaitz genealogikoa. Anai-arrebak sistematikoki kanpoan utzi ditugu.



1. diagrama. Juan Joseph Berraderen zuhaitz genealogiko partziala.

## B. TESTUEN EDIZIOA

### 1. Irizpideak

- a) Oin-oharretan bi motatako oharrak daude: Paleografikoak eta testua hobeki ulertzen laguntzen dutenak batetik, eta hutsen zuzenketak eta azalpenak bestetik. Bigarren horietan gure transkripzioaren eta jatorrizko eskuizkribuarekiko (E) aldea ikus daiteke, eta B eta C testuen kasuan, Satrustegik egindako bi argitalpenekikoak: 1985ean Mitxelenari egindako gorazarrean argitaratutako bertsioari M deitu diogu eta 1987ko bilduman dagoenari S. Batetik besterako aldeak agertzeko, lehenik bertsioaren laburdura eman dugu letra etzanetan (E, M, S), eta jatorrizko forma gero. Aldaerak pleka bakunarekin (I) bereizi ditugu elkarrengandik, eta oharririk eman behar izan dugunean, pleka bikoitza (II) jarri diogu aurretik iruzkinari, aldaeretatik banatzeko.

44 IEA, Parrokia-Liburuak, 665-2, 332r.

- b) Zenbaitetan <u> eta <v> grafemak ez dira ongi bereizten. Sistematikoki, lehena bokalerako baliatu dugu eta bigarrena kontsonanterako.
- c) Ese luze batzuk agertzen dira, baina erabilera ez da sistematikoa. Denak <s> eman ditugu.
- d) Batzuetan <n> palatalizatuari diakritikoa falta zaio, eta gehitu dugu.
- e) Jatorrizko lerroen banaketa errespetatu dugu, lerroak barren bidez (/) bereiziz. Barra bikoitzak (//) orrialde amaiera markatzen du. Lerroak bosnaka zenbatu ditugu, barraren ondoan taket artean lerro-zenbakia emanaz. B eta C testuei dagokienean, Satrustegiren 1985eko argitalpenak jatorrizko lerroen banaketa errespetatu ohi du, baina badira salbuespenak edo hutsak. Horiek oharretan aipatu gabe zuzendu ditugu. Aparatu kritikoa, bestetik, *E*-tik, *M*-tik eta *S*-tik ateratako adibide eta parrateak hitzen banaketa gaurkotuan eman dira; ez jatorrizkoetan datozen bezala.
- f) Hitzen banaketa ere gaurkotu dugu. Egileak gehienetan *bat* determinatzailea, erakusleak, aditz laguntzaileak, *gabe* bezalako postposizioak, *bera* indartzailea edo *guzi* aurreko elementuari lotuta ematen ditu; *bertze* eta *behar* aldiz, ondoko hitzari atxikirik, eta hitz konposatu batzuk (*amasandu* edo *proximolagun*) ere elkarrekin ematen ditu, unitate prosodiko bakarrean ahoskatuko zirelako segur aski<sup>45</sup>, baina badira salbuespenak eta dudazko kasuak. Hartara, hitzen banaketa gaurkotzea deliberatu dugu, elkarketak grafikoki azaldutako aldaketa fonologikorik eragin ez duenean, edo grafia atxikitzeak ahalbidetzen ez duenean (*cf. yorquere*). Salbuespen bakarrak *garren* eta *ganalganic* dira: Bereiz uztea erabaki dugu. Bestalde, *batorrec* eta *verceorrec* elkarrekin ematea ebatzi dugu, hitz bakarrak direlakoan.
- g) Maiuskulen erabilera eta puntuazioa gaurko ohituretatik urruti baitago, eguneratu dugu ulergarritasunaren mesedetan. <I> larria <Y> da beti testuan. Larria behar zenean hala utzi dugu, baina xehera aldatu dugunean <i> eman dugu. Ageri diren diakritiko bakanak (tiletak eta gaineko marrak), interjekzio bokatiboetan kasu, kendu ditugu. Bestalde, *M*-n edo *S*-n *E*-rekiko eta gure bertsioarekiko dau den aldeak ez ditugu oharretan aipatu.
- h) Lerro bukaeran dauden hitzak zatitzeko gidoia darabil autoreak, baina honetan ere ez da sistematikoa. Zenbaitetan, ez beti, espazio ezak azaltzen du gidoiaren falta. Beste zenbaitetan, hitz banaketa baino, gidoiek lerro amaiera markatzen dute besterik gabe. Horretan ere gaurkotze lana egin dugu eta hitzen banaketa gure irizpideen arabera egin eta gero, hitz bat zatiturik geratzen denean bakarrik jarri dugu gidoia.

45 Are gehiago, kasu batzuetan ez dago *bat* determinatzailea aurreko hitzetik bereizterik: *tembrateala* (564).

- i) Izenburuen estiloa gaurkotu dugu. Ez dugu lerroen banaketarako barrarik erabili eta ez ditugu lerroak zenbatzerako tenorean kontuan hartu.
- j) Jatorrizko paragrafoen banaketa errespetatu dugu.
- k) Latinezko pasarteak testuan txertaturik daudenean azpimarraturik ageri dira. Horiek eta beste guztiak letra etzanez eman ditugu.
- l) Laburdurak hedatu ditugu, gehitutakoa taket artean emanaz. Salbuespena *ᵒʳᵃ* eta *ᵒᵃ* dira: Horiek *etc.* bilakatu ditugu.

## 2. Testuak

### 2.1. A testua

+

#### 1<sup>a</sup> Adviento, año de 1780

*Erunt signa in sole, luna<sup>46</sup> et stellis, et in terris presura / gentium pre confusione sonitus maris et fluctuum. Joan 21<sup>47</sup>. /*

Emateco christio bati<sup>48</sup> izagutra cer gauza den cristio bat mundu contan / eta cer gauza den Jaungoicoa, erauguizen diaucuzu Eliza ama sanduac /<sub>[15]</sub> Abenduco tembra cau<sup>49</sup> gure desengañutaco; contemplaceco cer gauza den / Jaungoicoa eta nola deseacen duen, gure meresi gabe, gure arimen sal- / bacioa, eta contemplaceco cer gauza den christioa Juangoicoaren<sup>50</sup> / alcinean. Izagundren dizu cristio batec cer gauza den Jaungoicoa, con- / sideracen balimadu nola Jaungoicoa eguin cen guizon eta sugetatu /<sub>[10]</sub> cen mundu contan igare cituen trabaju gucietra libraceagatic gure ari- / mac demonioaren esclavitudetic. Consideracen balimadugu ezi vere / odol preciosoaren medioz idiqui<sup>51</sup> cituela ceruco atea guretaco, / zoin baizauden ersiric mundu contaco vecatengatic<sup>52</sup>, considera- / cen badugu eseri zaucula cain claro eta facil ceruco videa, /<sub>[15]</sub> ezi baitago gure escuan salvacea edo condenacea, norc eguin / zroquen cau baicic gure Jaungoicoaren<sup>53</sup> magestade

46 «cuna» idatzi zuen idazleak, eta gero zuzendu.

47 Autoreak akatsa egin du, izan ere, Bibliako pasarte hori ez da Juanen ebanjeliokoa, Lukasena baizik. Arraroa da hutsa egin izana, Abenduko lehen igandeko irakurketa ohikoan artean baitago Lukasen pasarte hori.

48 «christio bati» hitzen gainean zuzenketa bereziak egin ziren, ulertzeko zailak, eta irakurgaitz geratu da.

49 «cau» beranduago gehitua da, eta «tembra» eta «gure» hitzen gainean gainidatzia dago.

50 Lehen testuan baizik ez, baina metatesi honen adibide bat baino gehiago dago (*cfr.* 71, 116 eta 329. lerroetako adibideak). Horiek denak bere horretan uztea deliberatu dugu, ohikoak baitira.

51 «idiqui» agertzen da testuan.

52 *E* vecatengatic.

53 *E* Jaungoicoren II Zalantza egin daiteke artikulua gehitu behar den edo ez, baina testu osoan adibide muga-gabe bakarra izanen litzateke honakoa.

andi eta ontarzun / infinito carec? Norc? Solamente gure Jaungoicoaren poderio eta exce- / dencia andi carec. Yorquere; solo Jaungoicoac, zoinc baitauca<sup>54</sup> / poderio gauza gucien gañan. Izagundren dizu cristio batec cer /<sub>[20]</sub> gauza den mundu contan, consideracen valimadu vere principioa. / Zoin da, bada, guizonaren principioa? Eztuzu berkeric baicic lurra. Lurre- / tic formaturic izan cinuen guizona, eta cala, eztuzu verce gauzaric / baicic lur pusca bat, ezi balimada egun lur vicia, acaso fite izanen / duzu lur ila. Manifestaceco<sup>55</sup> Jaungoicoac<sup>56</sup> bere omnipotencia, poderio /<sub>[25]</sub> eta misericordiarra, formatu cizun guizonaren corpuza lur pusca ba- / tetic, adornatu cizun arima perfecto batequin, eta arimarequin / batean eman ciacozun entendimentua, vorondatea eta verce gaña- / laco potenciatic, de manera ezi eguin zizun guizona Jaungoico /<sub>[30]</sub> beraren imagen eta semejanza berean, adornatu cizun bere gra- / ciaz, eta eguin zizun ceruaren heredero. Quemendic considera de- / zacie zoin andi den christio baten obligacioa bere criazale Jaun- / goico omnipotente caren cerbizaceco. Jaungoicoaren ongui<sup>57</sup> cer- / bizacetic edo gaizqui cerbizacetic diozu, bada, gure salbacea //<sub>[35]</sub> edo condenacea. Egun bear dauciet eracusi zoin den Jaungoicoaren / leguea, eta berce gañalaco predicuetan explicatren dauzqui- / ciet Jaungoicoaren leguezco amar mandamendu Sanduac. /

Eguin dezagun egun guciec Jaungoicoari pregunta bat, cala nola / berce occasio batez eguin baizacon mancebo batec. Galdeguin ciacozun /<sub>[40]</sub> mancebo conec: «Jauna, cer obra, cer diligencia eta cer medio / eseri bear ditut lograceco vici eterno cura zoin baita zerua, vici / bat secula acaba eztadiena? –ceren baitaquit vici conec bereala / acabatu bear duela–, vici bat deus ere falta eztaquitana, vici bat / izan dadien seculaco eta trabajuric igare eztezatana». Aniz es- /<sub>[45]</sub> cacen cizun mancebo conec. Eta cer errespondatu zacon? Erran / bide ciacozun bear zuela veti, gab eta egunez, trabajatu officio batean. / Ecusten dizugu mundu miserable contan, ezi persona batec man- / tenaceco bere burua eta familiara, trabajacen dela aniz aldiz / gab eta egun, eta cala ere eztuela irabazten asqui mantenaceco: /<sub>[50]</sub> Oficialea<sup>58</sup> beti sugeto vere botigan<sup>59</sup>; labraria lurraren esclabo, / aniz trabajuren igarecen; arzaya arrastraturic bere acienden / guibletic; mercataria veti cuidadoso vere intres vere comercioan; / isasoan dabilcenac, bere vicien elquiceagatic veti peligroan, / gabac eta egunac sobresalto batean, eta orobat verce gañalaco /<sub>[55]</sub> officio gucietan. Eta trabaju cau guciau vici miserable conen iga- / recoco. Eta irabazte gucia consumicen duzu gure viciarequin / batean. Bada, contacto bearmalimada<sup>60</sup> cainberce trabaju, cain- / berce desbela, cer izanen da lograceco seculaco vici dichoso cura?

54 E baitauca || Zalantzazkoa da errata den ala ez. Hala bada, adizkiaren <u> horrek eragin lezake akatsa. Beste aukera bat da *i-u* > *u-u* asimilazio bat proposatzea, baina zaraitzueraz ez da oso ohikoa (Mitxelena, 1967: 168-9) eta are gutxiago morfema muga gaindituz. Bestalde, «baitaucat» (434) ere badago testuan, balizko asimilaziorik gabe. Antzeko beste adibide bat ere badu «bautaude» (369) aditzean.

55 <n> beste zerbaiten gainean idatzi da zuzenketa gisa: <t>, menturaz.

56 E Jaungoioac.

57 Hitz hau beste bat estaliz idatzi zen, zuzenketa gisa.

58 E oficiarlea.

59 Hitz honek 'denda' edo 'lantokia' esan nahi du testuinguru honetan.

60 «barmalimada» idatzi zuela dirudi, eta gainean estaliz zuzendu.

/ Erranen ducie guiago eta guiago bear dela. Cer comparacio du vici /<sub>[60]</sub> conec verce viciarequin? Cau duzu diferenciara: Izatea bici cau laur / eguntaco, eta coyec ere ez cierto, verce vicia seculaco. Vici cau / gucia trabajuz eta miseriaz beteric, verce vicia gucia descansu, / gucia gloria eta gustoz veteric. Ha, zoin ongui galdeguiten za- / con Jaungoicoari mancebo carec! «Cainberce trabaju costacen balima- /<sub>[65]</sub> da mundu contan zomait conbenienciaren lograceco, cer eguinen / dut lograceco felicidad dichoso cura?» Errespondatu ciacozun Jaun- / goicoac: «Eztuzu caimberce trabaju bear: Gutiago duzu asqui». Vi izez // eman ciacozun errespuestara: «Nai duzua salbatu eta logratu vici- / dichoso cura? *Serba mandata*: Guardazquizu ene mandamen- /<sub>[70]</sub> tuac eta lograturen duzu». Pregunta cau berau eguin bear diacozu- / go egun Jaungoicoari: «Juana<sup>61</sup>, cer eguinen dugu lograceco cerua? » R[espuesta]<sup>62</sup>: «Guar- / dazquicie ene mandamentuac, cumpli dezacie bacoachac zuen ofi- / cioarequin, zuen obligacioarequin, faltatu bague ene mandamentu- / etra, eta cala salbatren ducie zuen arimac, eta verzala, erre- /<sub>[75]</sub> dioric gabe condenatren». /

Amar dituzu Jaung[oi]coare]<sup>n</sup> leguezco mandamendu sanduac. / Eztituzu, bada, aniz, Jaungoicoari gracia. Jaungoico berac eseri / ciauuczun amar mandamentu cuec eta premiotan ofrecicen / diaucuzu cerua, guardacen balimaitugu<sup>63</sup> fielqui. Amar manda- /<sub>[80]</sub> mendu cuec dituzu ceruco videa. Exemplo bat: Alpeac deacen / den lecu batean eguiten<sup>64</sup> dizu elur aniz eta estalcen dizu erri bate- / tic berceala juaten den videa. Eta cer eguiten dute eztiten gendeac / gal? Eseriric diauzcacie erri batetic berceala zatiz zati zur bazu- / ec<sup>65</sup> fincatric lurrean, eracusteco batetic berceala doayela videa, /<sub>[85]</sub> eztiten guisa contan pasageroac gal. Lo mismo eguin zizun<sup>66</sup> / gurequin Jaungoicoac mundu peligroso contan. Amar mandamen- / tuac eseri ciauuczun señaletaco, vide clarotaco, llega guiten cerua- / la. Eztiaitequezu gueyago desea: Gure escuan diozo zeruala goatea<sup>67</sup>. / Amar mandamendu sandu cuetan diaudezu enzerraturic<sup>68</sup> berce ga- /<sub>[90]</sub> ñalaco mandamentuac, virtute teologaleac, cardinaleac, obra mi- / sericordiazcoac eta verce gañalaco guciac. Eziauczun Jaungoicoac / berce legueric eman baicic amar mandamentuac, eta amar / mandamendu cuetan encerraturic bere legue gucia. Baya Eliza / ama sanduac, escritore sagratuec, Eliza ama sanduco doctorec eta /<sub>[95]</sub> berce aniz sanduc, izaguten zutelaric gure entendimentuaren / llaburtarzuna, escribatu cicien libru aniz esplicaceco claridade / andi batequin amar mandamentu cuetan enzerracen diren gauzac, / eta cala eseri cicien Eliza ama sanduco mandamentuac, virtu- / te teologaleac, etc. Escribatu cizien cuec gucioc emateco guri cla- /<sub>[100]</sub> roqui izagutra amar mandamenduec esercen

61 «Juangoicoa» (cfr. 7, 116 eta 329. Ierroetako adibideak) hitzean bezala, metatesia dago hitz honetan.

62 Oro har ez du sistema hau erabiltzen, eta galderen ondotik zuzenean dakar erantzuna, inolako izenbururik gabe. Honakoa da salbuespena.

63 E balifaitugu // Agian ondotik datorren «fielqui» hitzak eragin du errata.

64 E eguinten.

65 E bazu- / ez // Perpausak ez du zentzurik kasu instrumentalean, eta gure ustez errata da.

66 E zizun.

67 <g> ez da ongi ikusten tinta orban batengatik edo zuzenketa batengatik.

68 E enzeraturic.

daucuyen obli- / gacioa, // baya gucioc, erran dutan vezala, encerracen dituzu Jaungoicoaren / leguezco amar mandamenduetan. /

Amar mandamendu sandu cuetaric len irurac pertene- / <sub>[105]</sub> cicen dituzu Jaungoicoaren oreari, eta verze zazpiac proximo la- / gunaren provechuari. Cer nai du erran conec? Len irurac perte- / necicen zaizco Jaungoicoaren oreari: Nai dizu erran<sup>69</sup> determinatu cituela / irur mandamentu cuec emateco quen medioz aren magestade / sanduari meresi duen culto, adoratioa eta veneracioa; mani- / <sub>[110]</sub> festaceco christio batec bere interiorean edo viozen, baietare / campotic agueri dren obra onetan, vere Jaungoico maiteari / daucan amorio eta reberencia. Len mandamentuan, onesten / eta maitacen duelatic Jaungoicoa gauza guciac beño gueyago, / ofrecicen dacogularic gure vioz eta arimac. 2., gure izequin / <sub>[115]</sub> reberenciacen dugula Jaungoicoaren nombrea, eztugularic usacen / Juangoicoaren<sup>70</sup> nombrea banoan edo juramento falsuetan, baicic / acostumbra guitela erratra «bai» edo «ez<sup>71</sup>», Jesuchristoc eracusten / daucun<sup>72</sup> bezala. Irur garreanean, acudicen dugularic devociore- / quin Eliza ama sanduala meza enzutra, vezpretra, arrosariola / <sub>[120]</sub> edo gure devocioen<sup>73</sup> eguitra, finalqui, geyen santificazra, Jaun- / goico berac manacen duen bezala. Irur mandamendu quequin / manifestacen eta ematen diacozugu meresi duen adoracioa / eta veneracioa. Verce zazpiac proximo lagunaren probechu- / taco: 4., cumpliceco aita eta amec<sup>74</sup> veren seme eta alabequin, / <sub>[125]</sub> seme eta alabec aita eta amequin, senar emazteac<sup>75</sup> / onesiz gucioc batat berceari<sup>76</sup> eta miratuz batat vercearen / probechuari; 5., 6., 7., ez gure procedimentu gastoequin eguiteco / gaizquiric proximo lagunari vere personan, ezetare vere / gauzetan; 8., ez gaizquiric eguiteco gure izequin goratuz / <sub>[130]</sub> falso testimonio, eta ez murmuratuz; 9., 10., ez gaizquiric / deseatz proximo lagunari bere emaztean<sup>77</sup>, ezetare bere / aciendan. Cau duzu Jaungoicoaren leguea. Ecusten ducia<sup>78</sup> / zoin claro esercen daucun Jaungoicoac vere vorondatea? Zoin / claro esercen daucun zeruco videa? Cuidado, bada, ene cristioac: // <sub>[135]</sub> Gure culpaz faltacen balimadogu, terrible izanen duzu gure senten- / ciara juicioco egunean. Egun contacto desdichac declaracen diauzcu- / zu ebangelioac. Esplicaceco, bada, recurri dezagun Maria Santissim[are]<sup>n</sup> / gana: Esca dezagun gracia, salutacen dugularic angru S[a]<sup>n</sup> Gabriel[e]q[ui]<sup>n</sup>. /

69 Hitz hau «dizu» eta «determinatu» hitzen gainean gehitu da beranduago.

70 Metatesiduna, 7, 71 eta 329. lerroetako adibideetan bezala.

71 Zerbaiten gainean zuzendua.

72 E: daucum || Pentsa liteke <m> grafema ondoko biezpainsariaren eraginez idatzi duela, baina badira biezpainsari aurreko beste sudurkari batzuk <n> direnak (cfr. adibidez, «duen bezala» (121)).

73 Badirudi «debocior... » idazten hasi zela eta <r> gainean <e> zuzendu. Testu erlijiosoetan pluralean ageri ohi da egitura hau.

74 Zerbaiten gainean idatzita dago lehen hizkia.

75 Hitz honen ondoren «batac» dago testuan, baina gure ustez akatsa da, ez baitu zentzurik hemen. Ziur aski perpaus berean hitz batzuk aurrerago dagoen «batac» horrek eragin zuen akatsa.

76 E bercear.

77 E emeztean.

78 Hitz honen ondortik beste hitz bat dago, oso tatxaturik. Zaila da irakurtzen, baina badirudi «nola» jartzen duela.



Ave Maria /<sub>[140]</sub>

*Erunt signa in sole luna et stelis, et in terris presura gentium / pre confusione sonitus maris et fluctuum. Joan. Loco citato. /*

Determinaturic eta<sup>79</sup> establecituric diozu Jaungoicoaren leguean / guciec bear dugula il. Eguia cau eracusten diaucuzu fedead, eta iduqui / dezagun veti presente. Predicacen diaucuzu apostol San Pabloc: «*Sta- /<sub>[145]</sub> tutum est omnibus hominibus semel mori*». Determinaturic diozu / guciec bear duciela il, eta bien: Ilcearequin acabacen draya gure pena / eta trabajuac, edo cer izan bear du gutaz? Ay, ene christioac! Orduan / asten dituzu gure pena, gure remordimentu eta quebrantoac; orduan / gure cuidadoric andienac. Il eta bereala bear dizugu izan juzgaturic /<sub>[150]</sub> eta sentenciaturic vetico ceruala edo vetico ifernuala: *Statutum / est omnibus hominibus semel mori et post hoc iudicium*. O, egun / terriblea, zointan artren baitu Jesuchristo gure jaunac vecatari / guciez benganza! Consideracen zuelaric Dabit erregue sandu carec / zoin terrible izan bear zuen juicioco egunac vecatari miserablen- /<sub>[155]</sub> daco, losaturic eta turbaturic, erraten ciacozun Jaungoicoari: «Jauna, / ezitela sar contuan zure sierboequin, eztezazula juzga<sup>80</sup> zure sier- / boac<sup>81</sup>, ceren apenas elquiren baita bat siquiera justificaturic edo / salbaturic zure tribunale cartan: *Non intres in iudicium cum / servo tuo, Do[mine]*<sup>82</sup>, *quia nullus apud te justificabitur homo*<sup>83</sup>». David cinuen /<sub>[160]</sub> mundu contan Jaungoicoaren sierbo bat, vici cinuen sandua<sup>84</sup> bezala, eta / orai diozu santificaturic ceruan. Eta cala ere beldur andi bat / ciacuzun Jaungoicoaren tribunalean recibitu veiar zuen senten- / ciaz. Cainberce losacen balimada Jaungoicoaren sierbo bat, cer / eguinen du mundu contan cainberce vecatu eguiten duenac? S[a]<sup>n</sup> Pedroc /<sub>[165]</sub> erraten diaucuzu: «Apenas salbatren balimada justoa, cer izanen / da vecatariez? Non baratren da vecataria? *Si justus vix salvabitur / impius et peccator*<sup>85</sup> *ubi parebunt?*<sup>86</sup>» /

Vi juicio padecitu<sup>87</sup> bear dizugu guciec: // Bata juicio particularea, eta vercea juicio unibersalea. Juicio /<sub>[170]</sub> particularea izanen duzu guciendaco il eta bereala; orduan recibitu / bear dizugu guciec salvacioco edo condenacioco sentenciara. / Juicio unibersalea izanen duzu munduaren azquenean, jauns- / ten denean Jesuchristo ilen eta vicien juzgazra<sup>88</sup>. Orduan mundu / guciaren alcinean confirmaturen duzu Jaungoicoac juicio par- /<sub>[175]</sub> ticularean eman zaucun sententia. Vi juicio cuetaric uniber- /

79 «est» idazten hasi zen hurrengo hitzaren eraginez agian, eta zuzendu.

80 Orbana dago <z>-ren gainean eta ezin da ziurtatu letra hori den.

81 E sier- / bac || Ez dago arrazoirik femeninoa dela pentsatzeko, are gehiago latinezko jatorrizkoari begiratuta.

82 «Do» hau, *Domine* bokatiboaren laburdura, beranduago gehitu da «tuo» eta «quia» hitzen gainean.

83 Latinezko testua glosatzen, hau: «*Psal[mus]* / 142».

84 E sanda || Iluna da hitz honen esanahia. Gure usteen errata da, baina zuzenketa ere ez da gardena.

85 Ez dago garbi bi <c> idatzi zuen ala bakarra.

86 Latinezko aipu honek San Pedroren ebanjelioa aipatzen duen glosa dakar orri saihtsean: *S[an] Pet[rus]* / 4.

87 Hitz honen <d> hizkia okerreko zerbait estaliz idatzi da.

88 <z> okerreko zerbaiten gainean idatzia dago.

salea duzu Jesuchristoc egungo ebangelioan erauguicen daucuna<sup>89</sup> / memoriala, eta erraten diauzcuzu juicio cau beño lensago iza- / nen dren señaleac: *Erunt signa in sole luna et stelis*. Juicio / finale cau beño amaborz egunez lenago izanen dituzu mutacio andiac: /<sub>[180]</sub> Alborotatren duzu lurra, alborotatren duzu cerua, alborotatren duzu / ichasoa, alborotatren duzu aicea... Finalqui conjuratren dituzu cerua, / lurra eta elementu guciac vecatarien contra: Guciec arturen / dicie venganza gastoez, ceren izan baitra errebelde vere criazale / Jesuchristoren contra. Ilundren duzu iguzquia, odola vezala conver- /<sub>[185]</sub> tituren duzu ilarguia, eroriren dituzu izarrac lurreala<sup>90</sup>, movitren di- / tuzu ceruac vere lecutic arroit asombroso batequin, terremotoz / alborotatren duzu lurra, iresten<sup>91</sup> dituela erriac osoric, ciudadeac / enteroric, turbatren dituzu vecatariac... Baya nora ezcapatren dra? / Dagolaric guisa contan turbaturic<sup>92</sup> eta alborotaturic mundua, sinen /<sub>[190]</sub> duzu sozco dilubio bat, eta cala nola Noeren tembran urezco di- / lubio batequin ito baizituen<sup>93</sup> cristio guciac zorzi personaz landa, cala<sup>94</sup> / orduan ichiquiren dizu suzco dilubio bat mundu gucian eta abrasa- / turen dizu erriac, oyanac, ciudadeac, gende guciac, batere uzi bague. / Cer erranen datacie orai, ene christioac? Nai ducia proseguitu oraño /<sub>[195]</sub> zuen vicio eta becatuetan? Aizacie<sup>95</sup>, bada, zuen desengañutaco, ve- / catariec egun terrible cartan mundu guciaren alcinean aitren / duten sentenciara. /

Acabatuz gueroz guisa contan Jaungoicoac mundu guciareq[ui]<sup>n</sup>, /<sub>[200]</sub> elquiren duzu aingru bat trompeta batequin aitren baita mun- / du gucian eta ceru gucian. Oyu eguinen dizu: «Chuti zteye, ilac, eta / chaustie guicioala!» Instantean resucitatren dituzu ilac, saunsi- / ren dituzu cerutic arima justoac eder eta resplandeciente, elqui- // ren dituzu ifernutic condenatuen arimac espantoso eta abomina- /<sub>[205]</sub> ble, sarturen dituzu lenago cituzten corpuz beretan, eseriren / dituzu corpuz miserable curac egozten dutela su alde guciataric... / Enfin guciac bear dizugu juntatu Josaphat deacen den valle batean. / Daudelatic, bada, guciac congregaturic eta juntaturic Josaphateco / vallean, ecusiren dicie nola jaunsten den Jesuchristo odei resplande- /<sub>[210]</sub> ciente batean acompañaturic bere aingruez, juez terrible bat<sup>96</sup> / eguinic, bere ezpatara buluciric escuan venganza

89 Hitz honetan «-na» okerreko zerbait estaliz idatzi da; «-la» menturaz.

90 Ez da batere hitz garbia. Badirudi «bereala» idatzi zuela eta gero gainean zuzendu, baina bi aukerak dira posible. «Lurreala» hautatu dugu Apokalipsian (6:13) hala baitator.

91 Hitz honetan «ir-» gaizki irakurtzen da tinta asko duelako, azpian zerbait estaliz hain segur.

92 *E* turbuturic.

93 *E* baizitue || Errata delakoan gaude. <n>-rik gabeko iraganeko forma bakarra izango litzateke testuan, eta ez du ematen zaraitzueran hori espero denik, nahiz eta Espartzan xx. mende hondarrean bildu den ahozko adibiderik (Euskalerrria Irratia, 1993: 11-16).

94 Ematen du «ala» idazten hasi zela eta gero zuzendu.

95 *E* aicazie || Aginterazko forma herskaridun hau ez dugu beste autoreengan lekukotzerik izan. Bestalde, «aizacie» dago testu honetan (380). Inork pentsa lezake txistukarirako <ç> grafema erabili nahiz <c> idatzi zuela, baina honakoa <ç> bakarra litzateke testu osoan. Biderik errazena, lekukoturik dagoen «aizacie» horri erreparatuta, oker baten ondorioz <z> eta <c> grafemak trukatu direla pentsatzea da.

96 Bigarren <t> beste karaktere baten orde gainidatzi da.

arzra veca- / tari guzien contra, manifestatren diaucuzu curuze<sup>97</sup> sandua zoin- / tan izan baicen enclavaturic, eracusiren diaucuzu vere pasio / sanduco señaie guciac, vere escu sanduetaco, oñ sanduetaco eta /<sub>[215]</sub> vular<sup>98</sup> sanduco erida curac, verri-verriac, odola egozten dutela. / O!, zomat confusio izanen duten vecatariec ecusteaz gauza / cuec, jaquin orduan can zaucatela erremedioa veren arimen salvaceco, / eta orduan bear dutela erremedioric gabe condenatu. Eseri- / ren duzu Jesuchristo bere tribunalean juez severo eta cruel /<sub>[220]</sub> bat vezala, emateco bacochari vere sentencia finala. Elquiren / dituzu tribunale cartaric aingruac<sup>99</sup> eta apartatren dizie onac / gastoen artetic, eseriz onac alde bateala eta gastoac vercea- / la. Asiren dituzu<sup>100</sup> angruac persona mundu contan obligacio / gueyago duyen caitaric: Aita Sanduetaric, obispoetaric, apez /<sub>[225]</sub> jaunetaric, erreguetaric<sup>101</sup>, principetaric, eta verce gañalacoac<sup>102</sup> / guisa berean. Jaungoicoaren tribunale cartan, Jaungoicoaren jus- / ticia riguroso cartan, orobat izanen duzu<sup>103</sup> obispoac eta erregueac nola pobreac: / Guciac igual. Antes bien, rigurosoago eta terribleago izanen / duzu erreguen, obispoen eta apez jaunen sentenciara, ceren /<sub>[230]</sub> baitute obligacio gueyago mundu contan. /

Figura dezagun presentacen dutela apez bat tribunale / caren alcinean. Eguiten diacozu cargu Jesuchristoc<sup>104</sup> gucienc alcine- / an: «Ziauri sacerdote indignoa, ziauri ene ministro indignoa, / ciauri desonesto, altibo, sobervio eta vengatiboa. Nola izan /<sub>[235]</sub> duzu valore ene llaga cuen renovaceco cainberce vecaturequin? // Acaso emanauzuna cainberce ciencia, cainberce sabiduria, / cainberce obligacio<sup>105</sup> emplega cinzan ene ofendicen? Acaso eguin / zinzadana sacerdote, goratu zinzadana ministerio andi cortra, / eguin zinzadana Jesuchristo bat lurean, zure feligres inocente /<sub>[240]</sub> coyer vecatu eguiten eracusteco? Exemplo gaztoaren emateco? / Non emplegatu duzu cainberce saviduria? Nola cumplitu duzu zure obli- / gacioarequin? Nola llegacen cinzan cainberce vecaturequin sacri- / ficio andi caren celebrazra egun oro? Aparta zaite cortic, mara- / dicatua, zure doctrina gastoarequi condenaeraci dituzun gucie- /<sub>[245]</sub> quin». Nola egonen da apez miserable cura, iorquere ezazquien / vecatuac publicaturic mundu guciaren alcinean? Sentenciaturic / ifernuetra. Deseaturic egonen duzu idiqui dadien ifernua sar- / ceco, apartaceagatic cainberce genderen alcinetic. Eramaten / dicie aingruac verce apez bat, zoin ere izan baita virtuoso eta /<sub>[250]</sub> retiratu, zoinec cumplitu baitu ongui bere obligacioarequin. / Apenas llegacen baita Jesuchristoren gana, erraten diacozu: / «Ciauri cona,

97 E cureze.

98 <e>-ren azpian <u> dago. Zalantzazkoa da, beraz, «velar» ('kopeta') edo «vular» idatzi behar den, eta arantzezko koroaren zauriei ala lantzaz bularrean egindakoaz ari den jakitea. Kristoren bost zauriak, ordea, oinetakoak, eskuetakoak eta bularrekoa dira, beraz azken honen alde lerratu gara.

99 <i> beranduago gehitu da.

100 E dituza.

101 E erreguetaria.

102 <n̄>-ri diakritikoa falta zaio eta karaktere horren azpian <l> idatzi zen oker.

103 «orobat izanen duzu» beranduago gehitua dago «cartan» eta «obispoac» hitzen gainean.

104 E Jesuchritoc || Hitz hau tatxaturic dagoen «Jaungoicoac» hitzaren gainean idatzi da.

105 «obligacion» dator testuan.

ene ministro fiela, destinaturic zaudena ceruco / gloriaren gozazeco ene compañian. Zuc cumplitu duzu ongui / zure obligacioarequin nic manacen dudan vezala, predicatuz, /  
 [255] confesatuz, dotrinara esplicatuz, oracio eguinez, exemplo ona / eman ez, celebratuz  
 ene sacrificioa escacen duen santidade eta / modestiarequin, zure eta feligresen prove-  
 chutan<sup>106</sup>. Zuretaco diaudezu ceruco tesoroac<sup>107</sup>, bayetare zure dotri- / na onarequin  
 enetaco irabazi dituzun arima guciendaco». / Zoin alegre eta contentu aitren duen conec  
 Jesuchristoren senten- / [260] ciara! «O, mila aldiz ongui emlegatuac munduco trabajuac  
 / eta munduan eguin nituen oracioac!» /

«Ziauri<sup>108</sup>, cavalleroa eta abrasa, cer contu ematen datazu / zure carguez, zure on-  
 tarzunez? Pensacen cinuena eman nauzqui- / zula ontarzunac soberviataco, banida-  
 detaco? Superfluoqui gas- / [265] taceco zure visita, zure combite, zure cortejo, zure  
 manceba / correquin? Zomat aldiz nic eman dauquizutan ontarzun / verez ofenditu  
 nuzu? Ezinaquieta, zure nezarioaz<sup>109</sup> landa, ezela // zurea, baicic obra misericor-  
 diazcotan emlegaceco eta pobreen / socorraceco? Zomat pobre socorratu dituzu  
 munduan? / [270]

Ziaustie, luxoriosoac eta desonestoac, murmurazaleac, / seme eta alaba desobe-  
 dienteac, aita eta ama gastoac. Ezinaquie- / na llegatu bear zuela juicioo egun conec?  
 Nola, bada, atrevicen cinzayen, / lujuriosoac, oyan coitan, errietan, gabaz eta egunaz  
 vilazra / [275] eta juntazra zuen manceba edo adizquideq[ui]<sup>n110</sup> vecatuan erorceco, / ene  
 ofendiceco, eta ene llaga cuen renobaceco? Murmurazaleac, / zomat aldiz ofenditu  
 nucie zuen junta edo asqira<sup>111</sup> veaz eztren<sup>112</sup> / coitan, murmuratuz proximo laguna-  
 ren, honrraren, famaren / eta erreputacioaren gañan? Seme eta alaba desobediente / [280]  
 eta soberbiac, zomat aldiz faltatu ducie zuen aita eta amen / obediencia eta errespetoa-  
 la? Zomat aldiz izuli zradie sober- / viarequin zuen aita eta amen contra? Ezinaquite-  
 na izulcen / zinzayela Jaungoico beraren contra? Aita eta amac, zomat / maldicio eta  
 blasfemia egoci ducie zuen seme eta alaben / [285] alcinean? Cer dotrina eman davecie?  
 Cer exemplo? En fin, / can manifestatu bear dicie, mundu guciaren alcinean, orai  
 egui- / ten dren vecatuac. Eguin diaztequezu orai secretoan edo es- / talgunean veca-  
 tuac, baya orduan veaz dicie publicatu guciaren alci- / nean». / [290]

106 «zure eta feligresen provechutan» zatia «zuretaco diaudezu ceruco» hitzen gainean dago idatzia, beranduago.

107 «tesoroac» ondotik gehitu da «bayetare» hitzaren gainean.

108 «Ziauria» dago testuan.

109 E nazarioaz.

110 «adizquidea» idatzi zen, eta gero zuzendu.

111 Irakurketa argiko hitza da, baina esanahi ilunekoa. Aziti Bihiko adiskideek gaztigatu didatenez, Larramendik Hiztegi Hirukoitzean dakarren *asquide* 'junta, muchedumbre' hitzarekin egon daiteke loturik, baina ez dirudi, honetaz landara, Larramendiren eraginik dagoenik testuan. Gainera, Larramendik dakarrenetik hemen lekukotzen den aldaerarako bidea azalkizun legoke.

112 E eztein || Testuinguruak agerian uzten du 'ez diren' behar dugula ulertu. Autorearen hizkerak ez du erraz justifikatzen *eztien* zuzentzea, eta «eztein» horrek, bere horretan, gehiago lirudike \**edin* erroko adizki subjuntiboan, perpausean lekurik ez duena; aldiz, «dren» sinkopaduna ugari dago testuan.

Eguinez gueroz gucier cargu vere obligacio guciez, ema- / nen dizu Jesuchristo gure jaunac, juez supremo vezala, gucier / sententia finala. Norc aituren du sententia terrible cura? / Erranen diabezu gastoer: «*Ite, maledicti, in ignem eternum, /* aparta zteye cortic, maradicatuac, jua zteye ifernuela<sup>113</sup> Satanas /<sup>[295]</sup> eta vere lagun gucien companian tormento<sup>114</sup> cayen seculaco / padecizra, cerengatic lenago sugetatu eta obedecitu baicin- / zayen demonioaren gusto eta deleiteac, demonioaren erranac // ezi eneac, avisacen naucienean<sup>115</sup> confesoren agoz, predicarien / agoz. Sugetacen ztuyet orai demonioaren dominio eta sugecio /<sup>[300]</sup> cortra: Ifernuan sententia terriblea». Contacen dizu caso cau autore / grave batec<sup>116</sup>; Parisco ciudadean elqui zizayola preso bati ilceco sen- / tenciara. Juan cinzan sentenciaren notificazra, eta apenas aitu / baizuen ilceco sentenciara, cainberce susto eta sobresalto artu / zuela, ezi eseri baicen izerditan odolez. Bada<sup>117</sup> cer izanen da /<sup>[305]</sup> aicen denean condenacio eterno cartaco sentenciara? Al / contrario, izuliren duzu arima on, arima sandu eta justo / caitra, eta amorioz veteric erranen diabezu: «*Venite, benedicti / patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est a patre / meo*, chaustie, ene aita Jaungoicoaren benedicatuac, logra- /<sup>[310]</sup> zra ceruco deliciac zoin baitaude disponituric zuendaco! / Zuec izan zradie munduan cristio berdaderoac, zuec cumplitu du- / cie felqui ene leguea, zuec despreciatu ditucie munduco gusto, / delicia eta pasatiempo<sup>118</sup> vanoac, zuec sugetatu ducie ara- / guiaren apetito gastoac ezedien luxuriaco vecatuare- /<sup>[315]</sup> quin zuen arimara manchatu, zuec idiqui ducie zuen / agoa ene alabaceco, oracio eguiteco, eta refrenatu ducie<sup>119</sup> / zuen mia ez murmuraceco, zuec<sup>120</sup>, en fin, vencitu ditucie / demonioaren tentacioc<sup>121</sup> apartatuz ocaseo eta peligro / gasto gucietaric! Orai, orai izanen ducie zuen premiao, /<sup>[320]</sup> egonen baizradie seculaco<sup>122</sup> glorian, ene eta sandu gucien / companian». /

Jinesten dugua, ene christioac, llegatu veiar duela / egun terrible conec zointan bear baitugu izan mundu gu- / ciaren alcinean sentenciaturic, edo<sup>123</sup> seculaco ceruala edo secu- /<sup>[325]</sup> laco ifernuala<sup>124</sup>? Nola izaten dugu valore eguiteco cainberce / vecatu mortale, ezetare bat solo, jaquinic<sup>125, 126</sup> bear dutela publi- / catu, eta bat solo izanen dela

113 Errata denetz zalantzan izan gara, «ifernuala» ere lekukotzen baitu eta ez baitugu zaraitzueraz [a > e / u\_] fenomenorik ezagutzen, baina beste behin ere lekukotzen duenez (328. lerroan), uztea erabaki dugu.

114 E tomerto.

115 E naucienan.

116 Hitz honek glosa bat du saihetsean: «Maldo- / nado».

117 Hitz honek tinta orban bat du erdian.

118 E pasitiempo.

119 E ducia.

120 «zuen» idatzi du lehenik eta gero azken hizkia zuzendu.

121 Ez da ziurra errata den, hala plural hurbila.

122 E sunculaco.

123 Tinta orban bat du hitz honek gainean eta irakurgaitza da.

124 «ceruala» idatzi zuela ematen du, eta gainetik zuzendu.

125 Ematen du «saquin» idatzi zuela lehenik, eta gainean zuzendu.

126 E jaquin // Gure ustetan diskurtsoak «jaquinic» eskatzen du.

asqui sententia terrible co- // nen aiceco? «Maradicatua, joan adi cortic ifernuela<sup>127!</sup>» O, / juan<sup>128</sup> soberanoa, cain cruel izan bear duzua egun cartan vecata- /<sub>[330]</sub> ri miserablen contra? Cainberce bear duzua cargatu zure irara / gure contra? Eztugua logratu bear zure baitan zomait mise- / ricordia? «Eztuzu ya tembra, acabatric diozu zuendaco ene / misericordiara. Justicia! Justicia!» Baya o, Jesus amantea, / confundituric llegacen guituzu zure gana. Iduqui dezazu orai /<sub>[335]</sub> gutaz misericordia, ezquiten confundituric ecusi egun cartan / zure alcinean. Ya arrepentituric<sup>129</sup> gure vici gastoaz llegacen / guituzu zure gana, proposito firme batequin emendaceco. / Iduqui gutaz misericordia, Jesuchristo gure jauna, etc. //

## 2.2. B testua

+

### Dominica 2<sup>a</sup> de Adviento, año 1780

*Cum audisset Joanes in vinculis opera christi, mitens duos /<sub>[340]</sub> de discipulis suis, ait illi: Tu es qui venturus es, an alium espec- /<sub>[345]</sub> tamus? Mat[heo] 11<sup>130</sup>, v[ersiculus] 2<sup>131</sup>. /*

Ave bati ebaquicen bazaizco egalac, ecusten dizugu eztaitequela bola, / ceren falta bai-zayo gauzaric principalenac bolaceco. Christio baten<sup>132</sup> re- /<sub>[345]</sub> trato verdaderoa. Orabat<sup>133</sup> duzu mundu contan christio bat Jaungoicoa- / ren leguezco mandamendu sanduac jaquin gabe eta guardatu gabe / nola ave bat egalac gave, cerengatic cala nola ave batec ezpaitroque / bila vere alimentua, ezpaitroque consegui vere fina –zoin baita bolacea– / egalac gave, cala christio batec eztroquezu logra vere azquen fina –zoin /<sub>[350]</sub> baita ceruco gloriara– Jaungoicoaren leguezco mandamendu sanduac / jaquin gave eta guardatu gave. Guardaceco, bada, mandamendu / cuec, necesario duzu jaquitea<sup>134</sup> eta esplacioaren aicea. Amar / dituzu Jaungoicoaren leguezco mandamendu sanduac: Lena Jaun- / goicoa ones dezagula gauza guciac beño gueyago. Cau duzu /<sub>[355]</sub> mandamentuetan den supremo eta principalena; cala erran<sup>135</sup> ci- / zun Jaungoico berac, eta esplacacen diaucuzu gure maestro Jesu- / christoc escritura sanduan San Lucasen amar garren capitu- / loan, iz quequin: «*Diliges dominum Deum tuum ex toto corde / tuo, et tota anima tua, et ex*

127 Bada honen beste adibide bat (cfr. 294. lerroa).

128 Metatesiduna da. Ikusi antzeko adibideak 7, 71 eta 116. lerroetan.

129 E arrepenturic.

130 M II.

131 Egia esan, «ait illi» eta ondotik datorrena ez da dagoeneko bigarren bertseta, hirugarrena baizik.

132 E batean | M batean | S batean.

133 M Orobat || OEH-k ez dakar aldaera honen berri, eta testuan *orobat* agertzen da gainontzean, baina errebisatzaile anonimo bati esker badakigu besteak beste Alphonsa Rodriguezen XVIII. mendeko Nafarroa Behereko itzulpenean (Camino 2013) hainbatetan lekukotzen dela forma hori, *orobat* aldaera nagusi den arren. Hori horrela, bere horretan uztea eta aldaera hiztegian jasotzea hobetsi du.

134 S jaqudea.

135 S eran.

*omnibus viribus tuis, et ex tota* /<sub>[360]</sub> *mente tua*<sup>136</sup>, ones dezacie zuen Jaungoicoa<sup>137</sup> vioz guciarequin, ari- / ma guciarequin, zuen indar guciequin eta zuen entendimentu / guciarequin». Mandamentu conen gañan, galdeguiten dizu cate- / cismoac certra obligacen guituen mandamentu conec, eta resp[ues]<sup>ta</sup>[ra] / duzu obligacen guituela Jaungoicoaren adorazra<sup>138</sup> corpuz eta arimaren<sup>139</sup> reverencia andi /<sub>[365]</sub> batequin<sup>140</sup>, ginesten<sup>141</sup> eta esperacen dugula aren baitan fede vici<sup>142</sup> ba- / tequin. Proseguicen dizu: Norc vecatu eguiten du mandamendu conen / contra? Ginesten<sup>143</sup> edo adoracen duenac idolo edo Jaungoico falsuac, edo / erraten duenac drela aniz jaungoico. Norc<sup>144</sup> gueyago? Usacen duenac // echiceria edo gauza supersticiosotan, zoin baitaude<sup>145</sup> debetaturic<sup>146</sup> /<sub>[370]</sub> Jaungoicoaren leguean. Cau duzu catecismo edo doctrinac erraten / daucuna. Uste ducia dotrina esplicacio cau<sup>147</sup> dela asqui len man- / damentu conequin cumpliceco? Bada eztuzu asqui, cerengatic mana- / cen baitu gueyago<sup>148</sup> mandamentu conec. /

Manacen diaucuzu lenic, ones dezagula Jaungoicoa gauza gu- /<sub>[375]</sub> ciac veño guiago<sup>149</sup> gure vioz guciarequin. Nai dizu<sup>150</sup> erran conec cain / andi izan bear duela gure amorioac Jaungoicoaren gana<sup>151</sup>, ezi lenago bear dugu- / la permititu galcea gure fama, honrra, acienda, interes, eta azque- / nean gure vicia, ezi Jaungoicoa ofenditu. Cala egon bear dizu disponi- / tric christioaren vorondateac Jaungoicoaren onestra, eta verzala eztizu /<sub>[380]</sub> cumplicen mandamentu conequin. Aizacie exemplo cau: Erregue batec / intentatu cizun casamentu torpe eta desonesto<sup>152</sup> bat, eta contacto bear zi- / zun cavallero principale baten consentimentua. Deatu cizun vere gana / cavalleroa eta erran ciacozun:

136 Aipua glosatzen, hau dator saihetsean: «*Luc[as] / 10*».

137 *S* Jangoicoa.

138 *S* adorazca.

139 «corpuz eta arimaren» gero txertatu da, «adorazra» eta «reverencia» hitzen gainean.

140 *M* betequin.

141 *M* ginerten || Satrustegik hitz honetan oker irakurri du <r> behin baino gehiagotan, *ginerten* aldaeratzat onartzeraino.

142 *S* bici.

143 *M* ginerten || Satrustegik hitz honetan oker irakurri du <r> behin baino gehiagotan, *ginerten* aldaeratzat onartzeraino.

144 *S* noro || Eskuizkribuan <c>-k ia <o> ematen du.

145 *E* bautaudu (?) | *M* bautaudu | *S* bautaudu || Ez da erraza irakurtzen. Lehen eta azken <u> horiek erratak dira hain segur, diptongoko <u> horren eraginez agian (*cf.* «bautauca» 8. lerroan). Testu honetan berean lekukotzen da «baitaude» (310).

146 *M* debecaturic.

147 Jatorrizko testuaren gainean idatzita, «conen jaquitea» ezabatuaren ordez.

148 *M* queyago.

149 <u> beste letra baten gainean idatzi da zuzenketa gisa.

150 *E* duzu | *M* duzu | *S* duzu || Espero den alokutibozko forma *dizu* da (*cf.* egitura bera 107. lerroan). Baliteke ahozkoan *zu* izatea formarik ohikoena eta horrek zalantza eragin izana, izan ere forma hori *duzu* eta *dizu* adizkien aldaera homofonoa da.

151 «gana» gainean gehitu da beranduago.

152 *S* torpe desonesto.



«Baya, casamentu cau bear diagu eguin / eta eztic erremedioric: Eman bear duc ire consentimentua». Responda- /<sub>[385]</sub> tu ciacozun cavallero virtuosoac: «Jauna, concienziaz eztezaquet eman / calaco consentimenturic. Nola ezta asqui nic<sup>153</sup> erratea, jauna, ezpane- / za Jaungoicoa ofendi eguinezaque vocic, baya parca veza: Eztroquet / eguin, zeren eguinen baitut vecatu mortale bat». «Eguin vear du- / zu edo verzala patren duzu zure viciarequin». «Jauna, balimada justi- /<sub>[390]</sub> ciaric, contaco nayago dizut vicia uzi ezi Jaungoicoa ofenditu». Ma- / natu cizun eser cezayela calabozo batean obligaeraciceco vere con- / sentimentuaren<sup>154</sup> ematra. Eraman cizien<sup>155</sup> calabozoala, cargatu cicien / grillo eta cadenaz, quendu ziazcozun erreguec vere palacio eta / ontarzun guciac<sup>156</sup>. Cavallero miserable conen emaztea erdeten ci- /<sub>[395]</sub> nuen aflighturic eta galdric vere seme guciequin. Escatu cizun Lic[enci]<sup>a</sup> / vere senarraren<sup>157</sup> ecustra goateco. Ematen<sup>158</sup> diacocie, goan cinuen vere seme / guciequin, presentatu cinuen vere senarraren<sup>159</sup> alcinean nearrez eta / erraten diacozu: «Posible<sup>160</sup> daya, ene<sup>161</sup> senar maitea, ecus dezazun cainberce / lastima? Eztituzua ecusten zure vioceco prenda cuec, zure seme cuec, /<sub>[400]</sub> galdric baracen dre la seculaco? Ez nuzua ecusten ni aflighturic eta / miseriaz<sup>162</sup> veteric seculaco? Eta guzia zuregatic. Cer costacen zaizu / consenticea<sup>163</sup> erregueren vorondatearequin, cortan balimadago gure / fortuna gucia, gure felicidad gucia?» Eta alteratu bague, caballeroac // errespondatu ciacozun vere emazteari: «Luisa, ene emazte maitea, /<sub>[405]</sub> zomat iragunen du fortuna correc edo felicidad erraten duzun correc? / 30 u 40 urte? Bien, eta 30 u 40 urteren gatic nai duzua gal deza- / gun Jaungoicoa, eta Jaungoicoarequin batean seculaco felicidadea? / Mercatari gastoa zara zu». Vesarcatu cizun vere emaztea, baietare / vere semeac, eta guciac nearrez, despeitu zinzan<sup>164</sup>, eta baratu cinuen bere /<sub>[410]</sub> calabozoan. Eta ecusten zuelaric erreguec cegola cain fuertea, manatu ci[zu]<sup>n165, 166</sup> / lepoaren guencea, eta cala uzi cizun vere vicia, ez Jaungoicoa ofen- / diceagatic. Cau duzu Jaungoicoaren onestea: Determinacea «lenago vicia / galdu ezi Jaungoicoa ofenditu». /

153 M nik.

154 M consentimentraren | S consentimentraren.

155 E cizuen || Zalantzazkoa da, baina «eraman cizuen» idatzi zuela dirudi. Autoreak berak duda egin zuela ematen du.

156 E Juciac | M Juciac | S Juciac.

157 E señararen | M señararen | S senararen || Nahiz eta aldaera bustiduraduna beste behin ere lekukotzen den (436), ez dugu beste autoreen testuetan lekukotzerik izan eta bustidura adierazgarriaren forma ezezagun bat ez bada, errata behar du izan.

158 M emateco.

159 E senararen | M senararen | S senararen.

160 S po(b)sible || Badirudi «pob-» idazten hasi zela eta &lt;b&gt; horren gainean &lt;s&gt; idatzi zuela.

161 M ener | S ener || Balizko &lt;r&gt; hori akatsa da eta tatxatua dago jatorrizkoan ere.

162 S miseriac.

163 E consetia (?) / conseticea (?) | M consetra | S consetra || Irakurketa iluna da jatorrizkoan.

164 S zizan.

165 Beranduago gehitu zen eta espazio faltagatik laburtua idatzi.

166 S zizun.



Esplicacio edo exemplo conequin ecusten dizugu nola bear /<sub>[415]</sub> dugun onesi Jaungoicoa, baya ecusi bear dizugu claroago cer nai daucun / erran<sup>167</sup> conec: Ones dezagula Jaungoicoa gauza gucien gañetic. Onesteco / Jaungoicoa gauza<sup>168</sup> guciac<sup>169</sup> beño gueyago, bear ditugua verce gañalaco gau- / zac despreciatu? Bear dugua uzi mundua? Bear dugua uzi gure aciendac, gure / ontarzunac, cainberce estimacen ditugun gauza cuec? Ez por cierto, cerenga- /<sub>[420]</sub> tic ontarzun andiren artean, riqueza andiren artean, cerviza eta / ones diaitequezu<sup>170</sup> Jaungoicoa gauza guciac beño gueyago. Cor diaudezu / Job, David, Abran... Job izan cinuen ontarzun anditaco guizon bat, David / izan cinuen erregue<sup>171</sup> grandeza andien artean. Bata eta bercea<sup>172</sup> / cinzan sandu eta virtuoso, ceren onesten baizuten Jaungoicoa veren /<sub>[425]</sub> ontarzun eta riquezac beño gueyago. Bada, jauna, onesten ditugularic / gauza cuec cainberce, nola bear dugu onesi Jaungoicoa gauza guciac beño / gueyago? Edo cer da Jaungoicoaren onestea<sup>173</sup> gauza guciac beño gueyago? Cer? / Egotea cristio baten borondatea determinaturic lenago galzra gauza cuec / gucioc, ezi Jaungoicoa ofenditu. Eziaquizut asqui claro erraten dutanez, /<sub>[430]</sub> baya claroago, zuen baitan igarecen dren gauza berequin bear dauciet / eman izagutra onesten ducinez edo ez gauza guciac beño gueyago<sup>174</sup>. / «Jauna –erranen dizu batec<sup>175</sup>– manacen diatazu<sup>176</sup> mandamendu conec ones dezatala Jaun- / goicoa gauza guciac beño gueyago<sup>177</sup>, vioz guciareq[ui]<sup>n178</sup>, arima guciarequin. / Eztuzu posible cau, ceren baitaucat nore vioza, eta viozareq[ui]<sup>n179</sup> nore /<sub>[435]</sub> amorioa aniz gauzatan. Nic bear dizut onesi eta maitatu nore / senarra<sup>180</sup>: Cau duzu justo. Nic bear dizut maitatu, onesi, azi eta cuidatu / nore semeac: Cau duzu obligacio. Ene viciaren conserbacea: Cau duzu natu- / rale. Miracea nore honrra, reputacio eta famarengatic: Cau duzu preciso. / Procuracea nore humeen eta esearen sustentuarendaco eta mantenazeco: /<sub>[440]</sub> Cau eztaitequezu<sup>181</sup> excusa. Contaco obligaturic niozu trabajazra nore // aciendara, estimazra nore ontarzunac, deseazra conbenenciatic, / eta guisa contan

167 E errac || Baliteke hutsa ondoko hitzak eragin izana. M eta S-n zuzenketa egin da, lehenak ohar batean amaierako <n> garbi ez dagoela aitortuta.

168 M guaza.

169 S guciaio.

170 Hitz honetan <z> okerreko <q> baten gainean idatzi da.

171 S erreguen.

172 «bercea» hitzaren ondotik berriz idatzi zen «bata», eta tatxatu.

173 M onertea || Satrustegik hitz honetan oker irakurri du <r> behin baino gehiagotan, *onertea* aldaeratzat onartzeraino.

174 S queyago.

175 «erranen dizu batec» gero gehitua da, «jauna» eta «manacen» hitzen gainean.

176 «diatazu» hitzaren ondotik «Jangoicoac» idatzi zen, eta gero ezabatu.

177 S queyago.

178 S guciarequin.

179 S viozareq.

180 E señarra | M señarra | S senarra || Nahiz eta aldaera bustiduraduna beste behin ere lekukotzen den (396), ez dugu beste autoreen testuetan lekukotzerik izan eta bustidura adierazgarriaren forma ezezagun bat ez bada, errata behar du izan.

181 M estiaitequezu || Egia da, halere, <z> berezia dela.

ecusten duzu, jauna, ocupatric ene vioz gucia, atencio gucia / cuetan. Eta aniz aldiz ez nuzu oricen egun gucian<sup>182</sup> avemaria baten erreza- / zra<sup>183</sup>, eta gueyago eramaten dicie ene cuidadoa, ene vioza, gauza cuec, ezi /<sub>[445]</sub> Jaungoicoac. Eta nola bear dut onesi Jaungoicoa gauza guciac beño gueyago? / Eztuzu posible». Ziaustie, inocenteac, cortan bereon<sup>184</sup>: Onesten ducie Jaun- / goicoa eta cervizazen ducie Jaungoicoa, ceren cumplicen baitucie zuen / obligacioarequin. Gauza erran ditudan gucien eguiteco daucacie obliga- / cio. Ecusteco, bada, orai, onesten ducienez<sup>185</sup> Jaungoicoa gauza guciac<sup>186</sup> beño /<sub>[450]</sub> geyago edo ez, erran daztacie: Dagoa zuen borondatea determinaturic galzra / lenago senarra, semeac, acienda eta ontarzunac, ezi Jaungoicoa / ofenditu? Bay edo ez? Cala balimadago zuen borondatea, onesten<sup>187</sup> ducie Jaun- / goicoa gauza guciac<sup>188</sup> beño gueyago, eta berzala, eztucie onesten Jaungoicoa, / ezetare guardacen aren leguea. /<sub>[455]</sub>

Manacen daucua mandam[en]<sup>du</sup> conec verce zomait gauza? Manacen / diaucuzu, eta esercen obligacio, eguiteco acto fede, esperanza eta carita- / tezcoa; dificultadea duzu jaquitea noiz eta nola eguin bear dren acto cuec. / Asentacen dicie, bada, autorec, cristio batec duela obligacio acto cuen egi- /<sub>[460]</sub> tra<sup>189</sup> tembra quetan: 1<sup>a</sup><sup>190</sup>, llegacen<sup>191</sup> denean usu arraciola, zoin izaten / baita zazpi urteen cumplice cartan, noiz ere sarcen baizayo obligacio / cumpliceco Eliza ama sanduaren mandamendu guciequin. 2<sup>a</sup>, urtean / vequin. 3<sup>a</sup>, ecusten duen batec vere burua<sup>192</sup> ilceco peligran<sup>193</sup>. 4<sup>a</sup>, erdeten / denean christio bat tentacio andi bazuequin virtute cuen contra, edo ego- /<sub>[465]</sub> ten denean christio<sup>194</sup> bat cain aborrecituric vere viziiaz, ezi peligracen / baitu fedearen galcea. Orduan remedioric obenena<sup>195</sup> duzu baliacea acto / fede, esperanza eta charitatezco berez, virtute cuen contra<sup>196</sup> / izaten ditugun tentacioen venciceco. Tembra cuetan, bada, diauczugu / obligacio acto cuen eguitra. Eta nola eguin bear ditugu acto cuec? /<sub>[470]</sub> Jaungoicoari guciac, onesten, ginesten eta esperacen dizugu Jaungoicoaren / baitan. Eztaya cau asqui

182 S guzian.

183 S errezarza.

184 S berean.

185 S «erran ditudan gucien eguiteco daucacie obliga- / cio, ecusteco bada orai onesten ducienez» falta da.

186 Hitz honen aurretik hizkiren bat dago ezabatuturik.

187 M onerten || Satrustegik hitz honetan oker irakurri du <r> behin baino gehiagotan, *onerten* aldaeratzat onartzeraino.

188 E gucia | M gucia | S gucia.

189 Hitz honen ondotik eta «tembra» hitzaren aurretik «vorz» idatzi zen eta gero tatxatu. Ondoren, bakarrik lau «tembra» edo garai zehaztu ditu autoreak, ez bost: horregatik ezabatu zukeen.

190 M I<sup>a</sup>.

191 S llagacen.

192 Hitz hau S-n falta da.

193 M paligran.

194 S chrristio.

195 M oberena || Gaizki irakurri da, edo oker zuzendu. Zaraitzueraz ohikoa da aldaera sudurkariduna (*cfr.* OEH s.v. *hoberen*).

196 Hitz honen ondotik «virtute cuen» idatzi da berriz, eta ezabatu.

obligacio conequin cumpliceo? Eztraya<sup>197</sup> cuec / acto fede, esperanza eta caritatezcoac? Eguia duzu bayez, baya dituzu / acto interioreac edo viozezcoac. Baya mandamendu conec manacen / diauzcuzu acto exterioreac; nai dizut erran, ezi gure viozareq[ui]<sup>n</sup> /  
<sup>[475]</sup> ginesten, onesten<sup>198</sup> eta esperacen dugunean Jaungoicoaren baitan, / tembra berean gure miarequin edo gure izequin veiar dizu manifes- / tatu viozaz deseacen dugun gauza bera, erranez «ginesten<sup>199</sup> dut<sup>200</sup> / Jaungoico aita guziz poderosoaren baitan, etc.» Baya nola ezpaita // facil guciec icasquicien memoriaz nic erraten ditudan<sup>201</sup> iz quec, zuen /  
<sup>[480]</sup> sosegutaco eta obligacio conequin cumpliceo eman bear dauciet<sup>202</sup> / erregla bat facil eta clara. Cierto duzu dugula preceptoa<sup>203</sup>, dugula / obligacioa, baya eztuzu<sup>204</sup> cierto noicetic noiceala obligacen daucun: / Ilabetetic ilabeteala, edo urtetic urteala, conque, cer erremedio ez / faltaceo obligacio contra? Acostumbra<sup>205</sup> zaitezte eguitra edo erratra /  
<sup>[485]</sup> acto contriziozcoa elizan sarcen zradien gucietan; velauricatu eta / bereala erran acto contriziozcoa<sup>206</sup>, intencioequin<sup>207</sup> cumpliceo acto / fede, esperanza eta caritatezcoeq[ui]<sup>n</sup>, eta cau eguiten baducie, egon / zaizqueye segru zuen conciancian cumplicen duciela zuen obligacio- / arequin, baietare<sup>208</sup> Jaung[oicoare]<sup>n</sup> leguezco len mandamentu conequin. As- /  
<sup>[490]</sup> qui duzu dotrinaz proseguiaceo, etc. Ave Maria. /

*Cum audisset Joannes<sup>209</sup> in vinculis<sup>210</sup>, etc. Mat[theo], loco citato. /*

Vecatuan<sup>211</sup> vici dena mundu contan, eta dualaric<sup>212</sup> ocasio ezpalimada elqui- / cen vecatutic eta apartacen vicio gasto cartaric, dificultosoqui alcan- / zatren dizu calacoac Jaungoicoaren misericordiara, cerengatic declara- /  
<sup>[495]</sup> cen baita Jaungoicoaren esai<sup>213, 214</sup>. Ecus

197 S eztraye.

198 M onerten || Satrustegik hitz honetan oker irakurri du <r> behin baino gehiagotan, *onerten* aldaeratzat onartzaraino.

199 M ginerten || Satrustegik hitz honetan oker irakurri du <r> behin baino gehiagotan, *ginerten* aldaeratzat onartzaraino.

200 E duc | M duc | S duc || M-n ohar batean zehaztu da *dut* behar dela zuzendu. Errata honen antzekoa kausi daiteke 480. lerroan.

201 «baitan, etc.» Baya nola ezpaita / facil guciec icasquicien memoriaz nic erraten ditudan« zatia falta da S-n.

202 E dauciec | M dauciec | S dauciec || M-n ohar batean zehaztu da *dauciet* behar dela zuzendu. Errata honen antzekoa kausi daiteke 477. lerroan.

203 S preceptua.

204 S eztutu.

205 S acostumra.

206 S contriziozcoa.

207 S intencioequin.

208 E baietaren | M baietaren | S baietaren || Agian ondoko hitzaren genitiboaren eraginez.

209 S Jaonnes.

210 E viculis | M viculis | S viculis.

211 M becatuan | S becatuan.

212 M dualaric.

213 Hitz hau beranduago gehitu da, «Jaungoicoaren» eta «Ecus» hitzen gainean.

214 S asai.

baleza cristio batec vere burua ilceco peli- / groan, ez lozquea diligencia andiac eguin li-braceagatic vere burua peli- / gro cartaric? Eztuzu dudaric contan<sup>215</sup>, eta berzala, erran guinioquezu<sup>216</sup> / eztuela deseazen vere osasuna; declaracen duzu vere viciaren contrario / eta ilen duzu vere peligro cartan. Ilic diozu vecatu mortalean<sup>217</sup> da- /<sub>[500]</sub> gonaren arima<sup>218</sup>, eta ezpalimadu procuracen vecatutic elquicea, eta / cori<sup>219</sup> len beño len, eztizu guero<sup>220</sup> nai duenean<sup>221</sup> logratren vecatutic elqui- / cea. Oiuz diozu Jesuchristo vecatarier: «*Ne tardes converti de die / in diem, eztezaciela uzi egun batetic<sup>222</sup> berceala zuen<sup>223</sup> vecatueta- / ric elquicea, eztezaciela luza egun batetic berceala comberticea*», /<sub>[505]</sub> ceren vecatu batec inclinacen dizu<sup>224</sup> gure apetitoa verce vecatu bateala, / eta carec verce bateala, eta guisa contan imposibilitacen duzu gure / salvacioa, ceren entregacen baita gure vioza desenfrenaturic mun- / duco vicioetra<sup>225</sup>. Jaungoicoac libra dezala cristioa entregatic vecatu / eguiteco vicio bateala, ceren vicio cartaric elqui beño len condenatren /<sub>[510]</sub> dizu vere arimara. Eguia duzu<sup>226</sup> eztela<sup>227</sup> Jaungoicoarendaco gauza impo- / sibleric; comberti diaitequezu<sup>228</sup> zoinai<sup>229</sup> den vecatari, baya dificultoso du- / zu vecatariaren vioza apartacea, aniz tembraz egoten balimada / becatu eguiteco costumbre batean. Desengañua<sup>230</sup> diaucazugu eban- / gelioan<sup>231</sup>. //<sub>[515]</sub>

Herodes, erregue famoso bat entregaturic vecatu eguiteco vicio bateala, / diaucazugu egungo asuntoan, baya calaco maneran, ezi vizi baicen / Jaungoicoaren beldurric gave, justiciaren veldurric gave. Vici cinuen / vecatu publicoan, zeucalaric escandalo andi batean mundu gucia. Cain /<sub>[520]</sub> andi cinuen guizon conen soberbiara, eta cain arimarric gave<sup>232</sup> vizi cinuen / vere vicioan, ezi uste vide cizun ezela arendaco Jaungoicoaren leguea, edo / acaso uste vide cizun cela Jaungoicoa beño gueyago. Estado contra

215 S contac.

216 M quinioquezu.

217 «mortalearen» idatzi zen.

218 E arrima | M arrima | S arrima.

219 S cau.

220 S quero.

221 E dueñean.

222 E batecic | M batecic || M-k ohar batean *batetic* behar lukeela dio.

223 M cuen.

224 S didu.

225 S vicietra.

226 E du | M du | S du.

227 S eztala.

228 E diatequezu | M diatequezu | S diatequezu || Cfr. adizki honen beste lekukotasun bat 421. lerroan.

229 E zomai (?) | M zomai | S zomai || Irakurketa iluna du originalean ere. Baliteke autoreak «zoinai» idatzi izana baina <i>-ren puntua faltatzea.

230 S desengañaua.

231 S ebangelion.

232 «gave» hitza «arimarric» eta «vizi» hitzen gainean idatzia dago, ondoren.

erau- / guicen<sup>233</sup> dizu<sup>234</sup> arima pobreac vecatu eguiteco costumbre maradicatuac, / baya guero recivicen dicie Jaungoicoaren castigu justoa. Eta cer eguin<sup>235</sup> /<sub>[525]</sub> cen erregue sovervio eta arimagave cau? Baya cer eguin bear zuen, / vere viciac erraten dizu. Regularqui, cala nola izaten baita vicia, cala iza- / ten duzu ilcea. Llegatu ciziaicozun, gucier llegatu vear zaicon<sup>236</sup> vezala<sup>237</sup>, vere ilceco / ordua, baya ezizun miserableac erden Jaungoicoaren misericordiara, bai- / cic vere arimaren condenacioa<sup>238</sup>. Onesi izan balimalu Jaungoicoa mundu /<sub>[530]</sub> contan, erdenen cizun piadoso ilceraco orduan, baya nola despreciatu / baizuen<sup>239</sup> Jaungoicoaren leguea<sup>240</sup>, despreciaturic izan cinuen ordu cartan / miserablea, eta sentenciaturic ifernuco tormento inesplicable cayen / seculaco padecizra. Contan baracen duzu<sup>241</sup> vecatarien izatea. Llegatu zi[nue]<sup>n242</sup> / erregue<sup>243</sup> conen atrevimentua Jaungoicoaren leguearen contra cainberce- /<sub>[535]</sub> tra, ezi vizi baicen publicoan amancebaturic, eta lujuriazco vecatu / torpe eta desonestoan; eta norequi uste ducie? Norequin baicic vere / anaye baten emaztearequin? Escandalizaturic ciaucazun mundu gu- / cia. Nola baicen erregue eta<sup>244</sup> nola baizuen dominio gauza gucien ga- / ñan<sup>245</sup>, quendu ciacozun bere aneyo<sup>246</sup> Philipori emaztea eta eraman cizun /<sub>[540]</sub> vere gana viciceco libertade guciarequin, eta cala nola izan balu emaz- / te propioa<sup>247</sup>, vizi cinuen lujuriazco vecatu contino<sup>248</sup> batean, cala nola / ezpaliz Jaungoicoaren leguer. Vada, cer? Ecena ior ere mundu contan re- / prendiceco edo corregiceco vicio cau, elqui cedien guizon cau estado / gasto contaric? Bacinuen, baya ezizun casoric eguin nay, baicic segui- /<sub>[545]</sub> tu vere gustoer. Al cabo determinatu cinuen<sup>249</sup> S[an] Juan,

233 S eraufuicen.

234 Objektu komunztadura plurala falta da (arima pobreak).

235 Kasu honetan *egin* aditzak 'gertatu' edo 'bilakatu' esan nahi du (*cfr. OEH s.v. egin*).

236 Adizki hau iluna da. Nor-Nori sailekoa da eta datiboa 1. pertsona plurala dela ulertzen badugu, adizkiaren <o> hori bokal irekieratzat azaldu beharko genuke. Testu honetan badira zenbait, baina ez da ohikoa Zaraitzun. Datiboa 3. pertsona singularra dela baderitzogu, hots, narratzailea kanpoan utziz eta *guzi*-k singularrean komunztatzen duela onartuz, *zaiko* posible dateke, nahiz eta «baizayo» (344) ere badugun testuan, baina «zizaicon» (591) ere bai, iraganean.

237 «vezala» ondoren gehitu da, «zaicon» eta «vere» hitzen gainean.

238 M condenazioa | S condenaciona.

239 «baizuen» falta da S-n.

240 S legue.

241 E duzu | M di(tu)zu | S dituzu || Hitza iluna da. Badirudi «dituzu» idatzi zuela autoreak eta gero zuzendu. Testuinguruak bultzaturik, «duzu» hobetsi dugu.

242 S zizun || Eskuizkribuan ez dago oso garbi.

243 S errege.

244 S ta.

245 Badirudi <g> idatzi zela, eta hura estaliz <ñ> gero.

246 OEH-ren arabera *anaie* da Zaraitzun lekukotzen den aldaera, eta testu honetan ere behin dugu (537). Hala ere badira euskararen mendebaleko eta iparraldeko hizkeretan *-ei*-dun aldaerak eta badaezpada, bere horretan uztea erabaki dugu.

247 S propia.

248 Sic, ez da hutsa (*cfr. OEH s.v. kontino*).

249 E cinen | M cinen | S cinen || 3. pertsonako adizkia eskatzen du testuinguruak, eta Nor sailekoa. Sistematikoki «cinuen» da autoreak darabilen adizkia.

Jesuchristoren predica- / ri<sup>250</sup> celoso cura, ichiquiric Jaungoicoaren amorioan eta icu-siric<sup>251</sup> demo- / nioec eraman bear zutela guizon caren arimara ezpacen aparta- / cen ocasio cartaric, corregizra eta reprendizra publicoan erre- / gue caren atrevienzara<sup>252</sup>, eta erran ciacozun: «Jaquinzac, erregue /<sub>[550]</sub> desonestoa, debetaturic dagola Jaungoicoaren leguean lujuriazco / vecatuan vizicea, eta ezaic licito iduquicea jore<sup>253</sup> companian emaz- / te manzaba eta desonesta cori<sup>254</sup>. Condenatu bear ducie vato- / rrec eta verceorrec ezpazradie apartacen vicio maradicatu cor- // taric eta ezpazradie conver-ticen Jaungoicoaren gana, eta egui- /<sub>[555]</sub> ten penitencia zuen vecatuez». Eta uste ducia emendatu cela Jaungoi- / coaren avisu conequin? Eseri cizun preso sandu<sup>255, 256</sup> glorio-soa eta al cabo / degollatu, ceren predicatu baizuen eta erreprenditu<sup>257</sup> Jaungoicoac ma- / nacen duena. Arrapaturic ziauzcazun demonioac lujurioso cayen / arimac, eta cala condenatu cinzan viac. /<sub>[560]</sub>

O, ene christioac, zomat guerla eguiten daucun demonioac<sup>258</sup> / mundu contan<sup>259</sup>! Principalqui, izaguten balimadu gure naturalezara incli- / nacen dela vicio bateala, candic veretic eserizen<sup>260</sup> diacozu ocasioa eta tenta- / cioa, eta eztuzu baratren, eztuzu apartatren aliqueta vecatuan erori / erazi arteo. Baya o, ene christioac, llegatren<sup>261</sup> duzu<sup>262</sup> tembrateala<sup>263</sup> zointan ezpai- /<sub>[565]</sub> tu, ez, demonioac<sup>264</sup> cer aniz tentatu: Asqui demonio<sup>265</sup> guituzu gaaur, ezi / aceric gure Jaungoico soberanoaz, azeric Jesuchristoz,

250 *E precari | M precari | S precari* || 298. Ierroko adibidean ikus daiteke «predicari» dela autoreak erabiltzen duen forma.

251 Honetan izan ezik, «ecusi» dago beti testuan.

252 Hitz honetako metatesia hainbat testutan lekukotuta dago eta ez dugu erratatat jo (*cfr. OEH s.v. atrebentzia*). Hala ere, «convenienziarequin» (590) dago testuan, metatesirik gabe.

253 *M sore | S sore* || Forma iluna da. Ezin da garbi esan <s> edo <j> duen hasieran. <s> badu, hiztunak hikatik zuka edo xukako tratamendura jauzi egin duela proposatu beharko litzateke. Errebisatzaile anonimo batek argitu didanez, Alphonsa Rodriguezen itzulpenean (Camino, 2013: 138) bada gisa bereko txandaketarik, baina adizkietan. Bestela, <j> bada, hizki horrek ahoskera irristaria duela eta genitiboak -n-rik ez duela onartu beharko genuke: Igariko dotrinan bada *niaure eta naure*, -n gabe (Pagola *et al.*, 1999: 385). Azken aukera honen alde lerratu gara.

254 Hitz honen ondotik «demoni» idatzi zen, eta tatxatu.

255 Orban dago eta iluna da.

256 *S santu*.

257 *S erreprenditu*.

258 *E demoniac | M demoniac | S demoniac* || *OEH*-k (s.v. *demonio*) esaten digu *demonia* zenbait predikariren testuetan lekukotzen dela, baina ez dela sekula sistematikoa eta frankotan hutsa ematen duela. Erratatat dugu guk ere. Errata bera dago 638. lerroan *auditoria* hitzean.

259 *S con*.

260 <z> hori zalantzazkoa da, izan ere, tinta orban dago.

261 *E llegatren | M llegatu | S llegatcen* || Jatorrizkoa irakurgaitza da.

262 «duzu» gainidatzia dago, «llegatren» eta «tembrateala» hitzen gainean.

263 Hastapeneko <t> ez da ikusten, tinta orban batengatik.

264 *M demoniac*.

265 Hitz hau ezabaturik dago *E*-n; ondorioz, *M*-n ez da ageri, baina bai *S*-n. Hitza gabe ere esaldiak zentzua baduen arren, aproposagoa iritzi digu uzteari.

ecusten dugularic / egun oro enclabaturic curuze cortan gure arimen salvaceagatic, guau- / rec vilacen dizugu vecatua, guaurec<sup>266</sup> ocasio eta peligroa, eta aniz aldiz / ezquiaudezu content ezpalimadugu<sup>267</sup> Jaungoicoa ofendizen, elquiceagatic /<sub>[570]</sub> gure gogoac escacen daucunarequin. Anima zteye gucioc, baya principal- / qui<sup>268</sup> gazteac, zuen vicio eta inclinacio coyen<sup>269</sup> seguizra: Zuec iza- / nen duzie pagua. Galduric diozu mundua, ceren ezpaitu pensacen / iorquere vecatu baten eguitra doaienean «ni cer eguitra noaie?», baicic: / «E<sup>270</sup>! oraisa meza enzuteagatic eztiagu viagea galdu bear! Uzagun meza /<sub>[575]</sub> alde bat!» Juramentu falsu baten eguitean edo ez eguitean<sup>271</sup> diozu lo- / gracea calaco conbenienciara, calaco fortunara. «Eguin zagun jura- / mentu falsu bat: Ya que juntatu baicra<sup>272</sup> orai, iorc ecusten ezqui- / tuen lecuan, erori bear nagun lujuriazco becatuan». Bada cuec gucioc, / badiaquicie estado contan ilcen bada bear dutela condenatu, baya /<sub>[580]</sub> o, esperanza vanoa! «Confesatren guituzu, eta correquin Jaungoicoac / parcatren diauzcuzu gure vecatuac». O, esperanza vanoa! Vadaquia / christio batec vecatuan erorizqueroz<sup>273</sup> llegatren denez edo ez confesa- / zra? Segru dauca vere vicia<sup>274</sup>? Quemien siten duzu ongui abras abari- / cioso caren exemploa. Abras abaricioso conec, azeric Jaungoico- /<sub>[585]</sub> aren legueaz, vere codicia eta abariciaren medioz juntatu cizun / bear ezten<sup>275</sup> bidez ontarzun aniz; cainberce ezi, gastaturic ere nai / zuen gucia, sobratuic zizun vere vici guciaren igarececo. Ecu- / si cenean estado contan, eguiten cizun gala eta erraten ciaco- / zun bere buruari: «Ea, triunfa eta gasta dezac orai gogoac escacen dau- /<sub>[590]</sub> can gucia, vici adi conuenienzarequin, aseguraturic dauzcac // aniz urtetaco ontarzunac». Eta cer suceditu zizaicon? Gau<sup>276</sup> cartan / verean il cinuen eta ontarzunac baratu cinzan mundu contan, eta / vera can diozu, errecen ifernuan. Cer provechu elqui zuen caballero / conec juntatuaz cainberce ontarzun aniz urtetaco, faltatu<sup>277</sup> balima- /<sub>[595]</sub> dra urteac ontarzunen gozaceco? /

266 M guarec.

267 Adizkiaren «-gu» morfema ahaztu, eta gero sartu da, «ezpalimadu» eta «Jaungoicoa» hitzen artean gainidatzirik.

268 S pricipalqui.

269 S ciyen.

270 S o.

271 S juramentu falso baten eguitean edo ez eguitean edo ez eguiten.

272 S baicera.

273 S erorizqueroz.

274 M vici.

275 <z> ez da garbi ikusten.

276 S gua.

277 S galtatu.

2.3. *C testua*

+

*Liber generationis Jesu-Christi, filij David, filij Abram. / Abraham jenuit Ysac: Jacob autem jenuit Joseph, vi- / rum Marię<sup>278</sup>, de qua<sup>279</sup> natus est Jesus, qui vocatur / Christus. Mat[heo], Cap[itulus] 1<sup>280</sup>. /<sub>[600]</sub>*

Cerengatic eguiten ducie near, S[a]<sup>n</sup> Joaquin eta Santa Ana / gloriosoac? Nola dau-  
de cain turbaturic zuen viozac? Eztra- / ya acabatu zuen desprecioac? Eztraya acabatu  
zuen susto eta / desconsoluac? Eztaucacia zuen besoetan alaba maite Maria /<sub>[605]</sub> san-  
tissima<sup>281</sup>, aurora resplandeciente, princesa soberana cori? / Bay, por cierto. O, gusto  
near eracarcen<sup>282</sup> duena! O, vi vioz aman- / te cayen gozoa! O, alegria incomprendible!  
Egun, bada, ene / auditorioa, cain deseaturic sortu izan cinuen Maria santis- / sima Na-  
zareteco ciudadean, San Joaquin eta Santa<sup>283</sup> Ana /<sub>[610]</sub> esposo<sup>284</sup> cain feliz nola dichoso  
cayen ganic. Egun elqui ci- / nuen munduala aurora resplandeciente cau desterrazra  
be- / re claridadearequin obscuridade eta tiniebla guciac, consola- / zra Adanen seme  
miserableac, libertazra esai infernalea- / ren poderiotic gure arimac eta eserzra gucioc  
salbacioa- /<sub>[615]</sub> ren videan. O, egun feliz eta dichoso! Baya nic cer erranen / dut egun  
cain andi eta misterioz veteric<sup>285</sup> dagon contan? / Bear balimadut minzatu acierto eta prop-  
iedaderequin, preciso<sup>286</sup> duzu<sup>287</sup> guia / nazan Escritura Sanduac. Erreguen len libruan  
erraten dizu / philisteo natione sobervio carec emprenditu zuela guerla ysrra- /<sub>[620]</sub> elita  
humilde cayen contra. Vi aldiz vencitu cicien ysrraeli- / tac. Erdeten zrelaric pobreac  
angustiaturic miseria contan, / determinatu cicien elquicea veren compañian venera-  
tric // eta adoratric zaucayen fedearen arca edo sagrario misterio- / soa, confiatic ayec  
ezroqueyena obratren<sup>288</sup> zuela Jaungoicoac: /<sub>[625]</sub> Discurso admirable! Contan ciozun  
ayen fortuna eta felicida[de]<sup>s</sup>. / Apenas elqui baizuyen Siloco ciudadetic arca soberanoa,  
apen[a]<sup>s</sup> / ecusi baizuyen ysrraelitec siten cela ayen consolu eta faborea, / uziric alde bat  
beldur eta afliccionea<sup>289</sup>, erraten dizu testoac asi / zrela alegriaz veteric sonacen trom-  
peta<sup>290</sup> eta clarinac, pifano, /<sub>[630]</sub> chirimia eta atabalac, guciac batean, calaco oyu eta

278 M Marie | S Marie.

279 M quea.

280 M I | S I.

281 M Santisima | S Santisima.

282 Testuinguru honetan 'eragin' esan nahi du (cfr. OEH s.v. *erakarri*).

283 M San.

284 S-n hitz hau falta da.

285 S veteriz.

286 Hitz hau ahaztu, eta «propiedaderequin» eta «guia» hitzen gainean gehitu da.

287 Adizki hau falta da, baina beharrezkoa da perpausak zentzua izan dezan. Aurreko hitzarekin batera, gaini-  
datzia behar zuen.

288 M obraten.

289 S aliccionea.

290 S trmpeta.



demos- / tracioarequin, iduri zuela oyu eguiten zuela aizeac, reso- / nacen zuela oyanec eta lurrac: *Vociferatus est Ysrrael / clamore valido ita ut personuerit terra: Venit Deus / in castra, venit Deus in castra*<sup>291</sup>: Aitu zutenean filisteoec cain- /<sub>[635]</sub> berce alegria eta demostracio, izagundu cicien Jaung[oico]<sup>a</sup> cegola / ysrraeliten faboretan, eta bereala iesi eguin cicien beldurtu- / ric, eta baratu cinzan vencedore eta victorioso: *Venit Deus / in castra*. Egun, bada, ene auditorioa<sup>292</sup>, egun, Ma[ri]<sup>a</sup> santissimaren / debotoac, egun manifestacen duzu Jaung[oicoare]<sup>n</sup> misericordia infini- /<sub>[640]</sub> toa, egun egorcen diaucuzu munduala Maria santissima, / arca misterioa, custodia amorosoa, baya cain misericordio- / sa eta valerosa, ezi ez solamente baracen dituzu vencituric / philisteo esay infernaleac, bayetare reconciliaturic<sup>293</sup> cerua lurra- / requin, vecatria<sup>294</sup> Jaung[oicoarequi]<sup>n</sup>. Cala erraten dizu D[ocor] S[a]<sup>n</sup><sup>295</sup> Buenaben[turac]: /<sub>[645]</sub> *Benedicta es Maria, quia per te diabolus ab homine separa- / tur et homo Deo gratificatur*. Delaric, bada, cierto, segun / S[a]<sup>n</sup> Juan Damascenoc, ezi Maria San[tissimare]<sup>n</sup> nativitatea izan cela / gure reparacio eta salbacioaren principioa, bear dizugu / ecusi nola, eta guiacen nuelaric evangelioac<sup>296</sup>, sarcen nu- /<sub>[650]</sub> zu<sup>297</sup> doctrinan. /

Duzu articulo fedezcoa trinitate sandu- / co //

## C. HIZKUNTZA AZTERKETA<sup>298</sup>

### 1. Grafia eta Hotsak

#### 1.1. Txistukariak

1.1.1. Frikari lepokarirako <c> zein <z> grafemak aurki daitezke /e/ eta /i/ aurrean, eta txandaketa dago hitz berberarekin: *zizun* (29) vs *cizun* (25), *ceruaren* (31) vs *zerua* (41). Bestetik, /a/, /o/, /u/ eta /C/ aurretik eta hitz bukaeran <z> dago beti: *gauza* (4), *dizu* (8), *zoin* (13), *gaizqui* (34), *medioz* (108)<sup>299</sup>.

1.1.2. Afrikatu lepokarian ere <c> eta <z> grafemen arteko txandaketa dago /e/ aurrean: *erauguicen* (176) vs *erauguizen* (4), *gozazeco* (253) vs *gozaceco* (595). /i/ aurreko

291 Saihetseko glosak hala dio: « (Lib[er] 4 reg[es] Cap[itulus] 7) ». Egia esateko, pasarte hau lehen liburuko laugarren kapituluko zazpigarren bertseta da.

292 E auditoria | M auditoria | S auditoria || -ioa > -ia akatsa beste behin ere badago testuan, 560. lerroko *demonia* hitzean.

293 E reconcialituric | M reconcialituric | S reconcialituric.

294 S vencia.

295 M S'.

296 E evangelioa | M evangelioa | S evangelioa.

297 S nuzur.

298 Atal honetan adibideak letra etzanetan idatzi dira. Ondoren, parentesi artean, lerro zenbakia eman dugu. Adibide bakoitzaren lekukotasun bakar bat zehaztu da aldiro, adibide gisa.

299 Zaraitzuko testu zaharretan oso ohikoak dira bi grafemen arteko txandaketa horiek (cfr. Pagola *et al.*, 1997).

adibide gardenik ez dugu aurkitu, izan ere ziur aski bildu ditugun <c>-ren adibideak frikariak dirateke: *vocic* (387), *alcinean* (174) vs *uzi* (390). Bistan denez, gainontzeko bokalen aurrean eta hitz bukaeran <z> espero dugu, nahiz eta /a/ eta /u/ aurrekoak baizik ezin izan ditugun lekukotu: *corpuza* (25), *izuli* (281), *vioz* (114). Ozen ondoko egoeraz, *cfr.* §2.10.

1.1.3. Afrikatu apikarirako <s> grafema dago beti: *esearen* (439), *onesi* (445), *abras* (583).

1.1.4. Frikari sabaiaurrekoa adierazteko autoreak <s> darabil: *meresi* (6), *gastoequin* (127), *sinen* (187)<sup>300</sup>. Bestetik, <x> grafemadun hitz batzuen ahoskera saiabaiurrekoa den edo grafia etimologiko hutsa den zalantzazkoa da: *exemplo* (80), *luxoriosoa* (270), *proximo* (105), *luxuriarzo* (314). Beste mailegu zenbaitetan <x> horrek egungo gaztelaniaren ahoskera du: *explicatren* (36), *exterioreac* (475).

1.1.5. Afrikatu sabaiaurrekoa <ch> da salbuespenik gabe: *probechuari* (127), *bacochari* (220), *ichiquiren* (191), *dichoso* (610).

## 1.2. Herskariak

1.2.1. Biezpainkari ahostunak <v> eta <b> grafiak ditu, eta txandaketa franko ikus daitezke: *berce* (36) vs *verce* (54), *beño* (177) vs *veño* (375), *vide* (14) vs *bide* (46), *validadu* (20) vs *balimadu* (562). Gainera, jatorrian <v> zuten mailegu batzuk <b>-dunak dira: *sierbo* (160), *altibo* (234), *bolaceco* (344).

1.2.2. Belar ahoskabea <qu> digrafoaren bidez idatzi da /i/ eta /e/ aurrean, eta <c> da gainontzean: *elqui* (593), *zroquen* (16), *seculaco* (295), *cau* (300), *veteric* (307). Hala ere, zenbait izenordainekin <qu> bilkura /ku/ irakurri behar dela deritzogu: *quen* (108), *quec* (479), *quequin* (191), *quetan* (460)<sup>301</sup>.

1.2.3. Belar ahostuna ere digrafoa da /i/ eta /e/ aurrean bakarrik: *leguea* (312), *eguitra* (469), *gucien* (416), *cargatu* (330), *Jaungoicoaren* (460). Dena dela, errata baten ondorioz hain segur, *egitra* (459-60) dago behin.

## 1.3. Frikari belarra eta irristaria

1.3.1. Mailegu batzuetan <g> ageri da /i/ eta /e/ aurrean ahoskera belarrerako: *suge-tatu* (9), *magestade* (16), *corregiceco* (543), *afligituric* (395). Dena den, *Jesus* (333) eta *Jesuchristo* (338) dago, jakina.

300 Zalantzarriagoa da *saunsiren* (202-3), izan ere, txistukariaren ahoskera sabaikariarekin batera *sautsi*, *sauntzi*, *sauntxi* eta gisakoak ere ba omen daude Zaraitzun eta Aezkoan, eta inguruko testu zaharretako grafiek ere txandaketa hori iradokitzen bide dute, errebisatzaile anonimo baten oharrari esker jakin ahal izan dugunez.

301 *Cfr.* antzeko sistema grafikoa Zaraitzuko testu zahar gehiagotan Pagola *et al.* (1999) lanean.

1.3.2. Beste testuinguruetan <j> dago beti baina ez da erraza ahoskera frikari belarra ala irristaria den identifikatzea. Gure ustez Eliza inguruko lexikoak eta mailegu zenbaiten belarrak behar dute izan: *Jaungoicoa* (4), *trabaju* (10), *juez* (210), *jauna* (385). *Sinetsi* aditzak testuan duen aldaera, *ginesten* (475), belarra dateke eta behin *jinesten* (322) idatzi da<sup>302</sup>. *Juez* belarra den bezala, *juicio* (169) ere hala da, baina behin *guicioala* (202) dator, oker segur aski. Zailagoa da *justoac* (203) eta *juntatu* (207) belarrak diren jakitea, baina hala dirudi, izan ere, irristarirako <y> ere badago: *yorquere* (18)<sup>303</sup>, *ya* (332), *baya* (383), *nayago* (390), *cezayela* (391). Amaitzeko desagun *geyen* (120), *jaquin* (217) eta *joan* (328) hitzen ahoskera argitzea zaila zaigula: Sistematikoki <j> dago baina Zaraitzun *xei*, *xakin* eta *xoan* ez dira arraroak. Gainera testuan behin <x> bat <j> zuzendu dela dirudi, *jaquinic* (326) hitzean. Hartara, ezin ziurta dezakegu hitzaren ahoskera belarra den ala irristaria, eta autoreak Zaraitzuko ahoskera sabaiaurrekotik urruntzeko ahalegin berezia egin zuen.

1.3.3. Azkenik, gogoan izan behar da <x> batzuk ere etimologikoak izan daitezkeela (cfr. §1.1.4), eta ahoskera belarra izan: *exemplo* (80), *luxoriosoac* (270), *proximo* (105), *luxuriazco* (314).

#### 1.4. <h> grafema

Ez dago hasperenik, jakina den bezala. Agertzen diren <h>-ak etimologikoak dira: *heredero* (31), *honrraren* (278), *humilde* (620). Hitz laburren betegarri *ha* (63) dago, eta ohitura grafiko zabaleko *humeen* (439) ere bai.

#### 1.5. Sudurkariak herskari aurretik

Herskari aurreko sudurkaria <m> da komunzki: *nombrea* (115), *tembran* (190), *trompeta* (200), *acompañaturic* (210). Hala ere, *cunpliceo* (486) bat dago, gainontzean adibide guztiak <m>-dunak diren arren. Bestalde, jatorrian <v> zuen hitz bat <b>-rekin eman denean, <n> atxiki du adibide honetan: *conbenienciara* (576) vs *convenienciarequin* (599), baina moldatu da beste honetan: *converticen* (554) vs *comberti* (511). Azkenik, autorea morfema mugaz oharturik edo, gehienetan *cainberce* (585) dago, nahiz eta *caimberce* (67) bat baden.

#### 1.6. Grafia etimologikoak

1.6.1. *Jesukristo* eta *kristio* hitzekin maiz ageri da <ch> etimologikoa: *Jesuchristoc* (117), *christio* (3), baina salbuespen ugari daude bigarrean: *cristio* (3).

1.6.2. Grafia herskaria dago *natione* (619) hitzean, eta behin *adoratioa* (109) dago, baina *adoracioa* (122) gero. Gainerakoan <c> dago: *veneracioa* (109), *obligacioarequin* (250).

302 Iñaki Caminok (1997: 607) ahoskera belarrarekin jaso zuen Aezkoan xx. mende bukaeran, eta Zaraitzun ere beste testu berriagoetan ere badago (cfr. Estornes 1985).

303 Honekin batera *ior* (542) ere badago, agian hiatusa markatzeko.

1.6.3. Dauden <ss> apurrak beti etimologikoak dira, *santissima* (605) hitzean.

1.6.4. <h> etimologiko batzuk ere badaude (cfr. §1.6), eta segur aski <x> zenbait ere bai (cfr. §1.1.4).

## 2. Fonetika eta fonologia

### 2.1. Sinkopa

2.1.1. Azkarra da testu honetan, nahiz eta ez den beti sistematikoa eta txandaketak badiren, baita hitz berean ere. Sinkoparen ondorioz, kontsonante herskari edo txistukari baten eta urkari baten arteko bokala desagertzen da. Adizkiek, esaterako, azentuga-beak baitira, aldaera sinkopatuak agertzen dituzte: *zroquen* (16), *dren* (111), *dra* (188), *baitra* (183), *zradie* (281), *extroquezu* (349), *zrelaric* (621), baina *zara* (408).

2.1.2. Oso ohikoa da adlatiboan. Aditz-izena *-te-* zein *-tze-* izan, dardarkariarekiko bilkurak sinkopa eragiten du, silaba kopurua zeinahi dela: *izagutra* (3), *erratra* (117), *enzutra* (119), *santificazra* (120), *eguitra* (120), *juzgazra* (173), *galzra* (428). Izen arrunt pluralekin eta erakusleekin ere agertzen da, kontsonante bilkura berbera sortzen baita: *mandamentuetra* (73-4), *gucietra* (10), *vezpretra*, (119), *cortra* (300). Aurkitu dugun salbuespen bakarra, hala bada, *ilceraco* (530) da.

2.1.3. Partizipioekin ere badago: *fincatric* (84), *acabatric* (332), *disponitric* (378-9), *galdric* (395), *ocupatric* (442), baina salbuespen franko dago, batzuetan hitz berberean ere: *justificaturic* (157), *salbaturic* (158), *santificaturic* (161), *alborotaturic* (189), *turbaturic* (189), *disponitric* (310).

2.1.4. Geroaldiko aspektuan *-tu* partizipiodun aditzekin sinkopa gertatzen da: *expi-catren* (36), *baratren* (166), *conjuratren* (181), *movitren* (185). Batzuetan txandaketa dago: *artren* (152) vs *arturen* (182), *aitren* (196) vs *aituren* (292). Beste batzuetan, besterik gabe, ez dago sinkoparik: *lograturen* (70), *confirmaturen* (174), *convertituren* (184-5), *abrasaturen* (192-3). Honetarako araurik badago, ez da ebazten erraza: *salbatren* (74) dago, baina *batere* (193), sinkoparik gabe.

2.1.5. Azkenik, hitz zenbaitetan ere bada sinkoparik. Hona zerrenda bat: *tembra* (5), *labraria* (50), *guibletic* (52), *intres* (52) vs *interes* (377), *angru* (138), *erdeten* (394), *segru* (488).

### 2.2. -a + -a > -ara

*-a-z* amaitzen diren hitzek artikulu singularra hartzen dutenean *-ara* egiten dute oso modu sistematikoan, Zaraitzun ohi bezala<sup>304</sup>: *misericiardiara* (25), *familiara* (48), *diferenciara* (59), *errespuestara* (68), *ezpatara* (211). Salbuespenik ere aurkitu dugu, hala

304 Fenomeno hau 1610. urtean dagoeneko lekukotua dago ibarreko toponimian, eta xvii. mendean zehar adibide gehiago daude (Salaberri, 1996: 224-5).

ere: *determinatu cituela irur mandamentu cuec (...) manifestaceco christio batec (...) vere Jaungoico maiteari daucan amorio eta reberencia* (107-12), *orduan mundu guciarren alcinean confirmaturen duzu Jaungoicoac juicio particularean eman zaucun sententia* (173-5).

### 2.3. Ez + /b/, /d/, /g/, /ll/, /n/, /S/

Ez adberbioaren ondotik herskari ahostunak ahoskabetzen dira: *ezpaitroque* (348), *eztituzu* (77). Ez dago, tamalez, herskari belarrarekiko adibiderik testuan. Urkari eta sudurkariarekin, ordea, ez dago inolako aldaketa fonologikorik: *ez nuzu* (443), *ez lozquea* (496). Bestalde, txistukariekin segur aski afrikazioa gertatzen da, baina ez da grafikoki garbi adierazten: *ezazquien* (245), *ezela* (521), *ezizun* (528), *ezroqueyena* (624). Testuinguru horretan ez dago sekula <c>-rik /i/ eta /e/ aurretik, *ecena* (542) bat izan ezik, eta horrek <z>-ren ahoskera afrikatuaren alde lerratzeraz garamatza.

### 2.4. Metatesiak

Ez dira ez oso ugariak testuan, ezta sistematikoak ere. *Jaun* eta *Jaungoiko* hitzetan topatu ditugu bakarrik, eta lehen testuan baizik ez: *Juangoicoaren* (7), *Juana* (71). Bestalde, *atreviensara* (549) dugu, baina *convenienziarequin* (590).

### 2.5. /u/ bokalaren irekiera

Zalantzaok dira oso, eta baliteke erratak izatea. Ez dira sistematikoak eta beti agertzen dira irekierarik gabeko formekin batera. Bestalde, ez dira zaraitzueraz espero. Bildu ditugun adibideetan beti dago beste /o/ bat hitzean. Azkenik bere horretan uztea deliberatu dugu, adibide bat baino gehiago aurkitu dugulako, eta XXI. mendean Luzaiden xukako alokutibozko formetan ere lekukotu ditugulako (Santazilia, 2009: 245-6). Hona testuan bildu ditugun adibide apurrak: *diacozugo* (70-1) vs *diacozugu* (122), *diozo* (88) vs *diozu* (34), *sozco* (190) vs *suzco* (192).

### 2.6. #(e)r-

Hitz hasieran *r-* duten mailegu zenbaitekin protesia dago, eta beste batzuekin ez. Baliteke aldea maileguaren adinarekin eta euskaratze-graduarekin loturik egotea, ala ohitura grafiko hutsa izatea. Hona adibide zenbait: *reberencia* (112), *recurri* (173), *resucitatren* (202), *resplandeciente* (203), *renovaceco* (235), *retrato* (344-5), *respondatu* (384-5), baina *erremedioric* (74-5), *errespuestara* (68), *errebelde* (183), *erregue* (153), *erregla* (481).

### 2.7. /mb/ > /m/

Hitz batzuek herskari eta sudurkariaren arteko bilkura sudurkariaren alde bakundu dute: *balimadu* (9), *bearmalimada* (57), *zomait* (65), *zomat* (266). Adibide guztietan sudurkariaren ondotik <a> dago, eta bestelakoetan ez dugu horrelakorik ikusi: *combite* (265).

### 2.8. /i/-/u/ > /u/-/u/ asimilazioa

Ez da oso ohikoa hizkera honetan (Mitxelena 1967: 167-8). Adibide bakarra dagoke, guk dakigula, *buluciric* (211) hitzean. Hala ere, hizpide dugun bilakabidearen eremu geografikotik landara ere franko kausi daiteke *buluzi(k)* bezalakorik, beraz, gehiago

dirudi aldaera bat bilakabide fonologiko emankor baten emaitza baino. Bestetik, behin baino gehiagotan dagoen *bait-* > *baut-* aldaketa, *bautauca* (18) eta *bautaudu* (369) adibideetan ikus daitekeena, erratatzat dugu<sup>305</sup>.

## 2.9. Ozen ondotik herskari ahoskabea ahostuntzea

2.9.1. Oso fenomeno indartsua ematen du, hitz zenbaitetan gertatzeaz gain, *sanduaç* (4), *mandamendu* (36) edo *alde* (575) adibidez, morfema muga ere gainditzen duelako: *quemendic* (31), *izagundu* (634), *izagundren* (8), *miserablendaco* (154-5), *ilundren* (184). Dena dela, *-mentu* atzizkiarekin salbuespen franko daude, eta batzuetan txandaketa ere bai: *entendimentua* (27), *mandamentuetra* (73-4), *procedimentu* (127), *remordimentu* (148).

2.9.2. Bistan denez, bokalen galera baten ondorioz gertatutako bilkuretan ez dago ahostuntzerik: *eguntaco* (61), *contan* (65), *zointan* (323), eta *-tarzun* atzizkiak ere ez du eragiten: *ontarzun* (264).

2.9.3. Maileguak ere salbuespen dira: *alteratu* (403), *tentacio* (465).

## 2.10. Ozen ondoko txistukariak

2.10.1. /n/ ondoko txistukariak frikariak edo afrikatuak diren ez dago garbi azalduarik grafikoki. *Jaquinzac* (549) bezalako adibide batean ez dago garden jakiterik frikari edo afrikatua dugun, eta berdin *manzaba* (552) bezalako maileguan, <a>, <o> eta <u> aurretik beti baitugu <z>. <i> eta <e> aurreko txistukariari begiratuta, *enzerracen* (97) eta *convenienziarequin* (590) dugu, eta baliteke <z>-k afrikatua adierazi nahi izatea (cfr. §1.1.1, §1.1.2 eta §4.4.2), baina *encerracen* (102) eta *conbenienciaren* (65) ere baditugu, eta gainontzeko adibideak <c>-dunak dira: *guencea* (411). Gainera, mailegu berrienetan ezin bazter daiteke ahoskera horzkaria egotea, erdaraz bezala: *mancebo* (40). Txistukari apikariarekin antzeko egoera dugu, baina ez dago, bistan denez, ondoko bokalaren araberako aldaera grafikorik. Hartara, *saunsiren* (201-2) adibidean afrikatua dugula ia erabat ziurra den bitartean, *persona* (223) zalantzazkoa izan liteke, eta are dudazkoagoa *incomprensiblea* (607), batez ere kontuan hartzen badugu Mitxelena (1967: 166) ustetan garai modernoetan mailegu eta hitz zaharretan afrikatua dugula, baina garai berriagoetako mailegutan ez ohi dela afrikaziorik gertatzen.

2.10.2. Dardarkariaren ondotik ahoskera frikaria dugu seguru *ontarzun* (266) hitzean, eta ziur asko frikaridunak dira *arzaya* (51), *vorz* (459), *verzala* (379) eta *verze* (105)/*verce* (417) ere. Haatik, *sarcen* (461), *ersiric* (13) eta *zorzi* (191) afrikatuak dirateke (Mitxelena 1967: 166, 176).

305 U. Reguerori esker badakit Lizarraga Elkanokoak ere baduela honen adibide bakanik, baina horiek ere erratak dirudite.

2.10.3. /l/ osteko txistukarietan *galzra* (428) eta *falsu* (575) ditugu, eta azkena Mitxelena (1967: 166) garai berriagoetan afrikatu jaso du, baina ez dezakegu txistukari horien ahoskera frikari edo afrikatuaz baieztapen irmoagorik egin.

### 2.11. /eel/ > /el/

/eel/ bokal bilkura kasu batzuetan bakandu egiten da: *miserablendaco* (154-5), *erre-guetaric* (225), *principetaric* (225), *erreguen* (229), *miserablen* (330). Bestalde, zalan-tzazkoak dira honakoak, ez baitago argi -e amaieradun hitzak diren ala ez: *doctorec* (94), *autorec* (459). Honakoa ez da, zernahi gisaz, salbuespenik gabeko araua: Geniti-boan beti ere, *pobreen* (268), *humeen* (439) eta *urteen* (461) ere badaude.

### 2.12. Palatalizazioa

2.12.1. Ez dago testuan palatalizazio adierazgarriaren arrasto pizarrik<sup>306</sup>.

2.12.2. /i/ ondotik txistukariak ez dira sabaikaritzen eta dagoen adibide bakarra, *gastoequin* (127), adierazgarritzat ere har daiteke menturaz.

2.12.3. /i/ ondorengo /l/ eta /n/ ere ez dira bustitzen, berdin ondotik kontsonante zein bokala izan: *ilceco* (463), *il* (146), *ilundren* (184), *ilarguia* (185), *mila* (260), *vilazra* (275), *eguien* (388), *viciarequin* (389), *cinuen* (409). Hortaz, <ll> mailegutan baizik ez dago: *llaga* (276), *llegacen* (334), *cavallero* (385).

2.12.4. /i/ diptongoaren parte denean, ordea, /n/ palatalizatu egiten da, baita hitz bukaeran ere, eta bilkura <ñ> soilez idazten da beti: *gañetic* (416), *beño* (421), *oraño* (194), *oñ* (214). Salbuespen dira *zoin* eta *kain* edo horietatik eratorritakoak: *zoin* (460), *zoinec* (18), *cain* (410), *cainberce* (398). Gainera *aingru* (200) hitzak ere ez du bustiduririk, baina gogoan har *angru* (138) ere lekukotzen dela, palatalizaziorako testuinguru aproposik gabe. Gainontzeko <ñ>-ak maileguak dira: *desengañua* (513), *compañian* (622). Ez dago, zoritxarrez, /l/-ren adibiderik diptongoaren ondoren.

### 2.13. /VuV/ > /VbV/

Badirudi bokal artean dagoen /u/ kontsonantizatu egiten dela. Ez dago hori behar bezala ziurtatzeko aski adibide edo kontradibiderik, baina kausi daiteke apurrik: *gabac* (54), *davecie* (< \*d-au-e-zie) (285), *diabezu* (< \*d-i-au-e-zu) (307). Lehen adibidearekiko analogiaz *gab* (46) dago, baina fenomeno ez da ez sistematikoa, ezta emankorra ere hitz hondarrez: *cau* (143) eta *gau* (591).

### 2.14. /Vb,d,gV/ > /VØV/

Herskari ahostunen galera bokalen artean sistematikoa izatetik urrun dago, baina bada adibide batzuk /d/ eta /g/-rekin: *balimaitugu* (< *balimaditugu*) (79), *diozo* (< *diago-zu*) (88), *aitren* (< *aditren*) (259), *patren* (< *pagatren*) (389), *despeitu* (< *despeditu*) (409),

306 *meresi* (6) dago, ahoskera palatala dukeena, baina segur aski kutsu afektibotik at bilatu behar da sabaikari horren azalpena.



*near* (< *negar*<sup>307</sup>) (606). Sistematikoa da, bestetik, \**eradun* aditzaren erroan: *dauciet* (< \**deraduziet*) (35). Fenomenoak ez ohi du morferma muga gainditzen: *elquiceagatic* (53), *arimagave* (525), *balimada* (23). Dena den, bada adibide bat eta bakarra, *tembra-teala* (< *tembra bateala*) (564), bi morfemen artekoa.

### 2.15. /VrV/ > /VØV/

Oso bakanak dira, eta adizkietan beti ere, baina badira bokalen artean dardarkaria galdu duten adibideak. \**Iron* errokoak dira *lozquea* (< *lirozkea*) (496) eta *guinioquezu* (< *ginirokezu*) (497). Horrekin batera, \**eradun* erroko adizki frankok -a- edo -au- bilakatu dute erroa, dardarkaria desagertaraziz: *dacogularic* (< *deraukogularik*), *nauz-quizula* (< *nerauzkizula*) (263-4).

### 2.16. Hasperenaren galeraren efektuak

2.16.1. Hasperena galdu izanaren ondorioz bi bokal berdin elkartzen direnean bilkura bakandu egiten da: *len* (112), *mia* (317), *oreari* (107).

2.16.2. Bokalak desberdinak direnean epentesia aurki daiteke: *agoa* (316), *veguin* (463), baina salbuespenak ere badaude: *nai* (194), *iesi* (636). Bestalde, hasperenik sekula izan gabe, epentesia txertatu zaio *iragunen* (405) hitzari.

## 3. Izenaren morfologia

### 3.1. Erakusle eta izenordainak

3.1.1. Genitiboan 1. pertsona singularrean *ene* dugu beti, eta horren forma indartua monoptongazioaren emaitza da: *nore* (434). 2. pertsonan, hiketan ere *jore* forma bitxia dugu (551)<sup>308</sup>. 3. pertsonan numeroa morfologikoki bereizten da: *vere* (11) da singularra, eta *veren* (124) plurala. Genitibotik landara bi forma indartu kausitu ditugu bakarrik: *gaur* (565) eta *gaur* (569).

3.1.2. 3. pertsonako erakusle eta izenordainak sistematikoki hasiera herskaridun ahoskabekoak dira (cfr. 2. taula). Orobat gertatzen da zenbait adberbiorekin: *quemen*, *cona*, *cor*, *can*, *candic*, *cala* edo *cain* ditugu, besteak beste. Hala ere bada salbuespenik. Hirugarren graduan, eta genitiboan gehienbat, honakoak aurkitu ditugu: *aren* (108, 365 eta 454), *arendaco* (521), *ayec* (624) eta *ayen* (526)<sup>309</sup>.

307 Honek tarteko pauso bat izan dezake: \**neyar* (Mitzelena, 1967: 172).

308 Ikusi testuan bertan egin dugun oharra.

309 Bonapartek forma herskaridunen eta herskarigabeen artean alde semantikoa zegoela zioen, baina guk, Artolak (2002: 415) bezala, ez dugu horren garden ikusten.



2. taula. 3. pertsonako erakusle eta izenordainak

	1. Gradua		2. Gradua		3. Gradua	
	SG	PL	SG	PL	SG	PL
ABS	cau	cuec	cori		cura	curac
ERG	conec		correc		carec	
DAT				coyer		
SOZ	conequin	quequin	correquin			
J-GEN	contaco					cartaco
L-GEN	conen	cuen			caren	cayen
DEST	contaco					
INES	contan	cuetan	cortan	coitan	cartan	
ADL	contra		cortra			caitra
ABL		cueticaric			cartaric	caitaric, cayenganic

3.1.3. 3. graduko erakusletik eratorritako artikulua landara, lehen eta bigarren graduko artikulua hurbilak ere ageri dira iharturik. Horrela, *cau berau* (70) edo *cau guciau* (55) dago, baina baita *cau gucia* (61-2) ere, edo *cortan bereon* (446) zein (*cuec*) *gucioc* (99, 570), azken hori ez beti zentzu inklusiboan. Bigarren gradukoa iharturik dago *va-torrec eta verceorrec* (552-3) adierazpidean.

3.1.4. *Guzti* beti erakuslearen ondotik doa: *cau gucia* (61-2), *cuec gucioc* (99).

### 3.2. Deklinabidea

3.2.1. Ergatibo plurala morfologikoki bereizten da, eta *-ek* forma hartzen du: *aita eta amec* (124), *ecusi baizuyen ysrraelitec* (526).

3.2.2. Datibo plurala *-er* da: *coyer* (240), *gastoer* (293).

3.2.3. Sozietiboan usuen *-kin* dago, baina badira *-ki* gutxi batzuk. Lerro berean *norequi* eta *norequin* (536) ikus daitezke.

3.2.4. Instrumentalean, izenordainekin *-taz* dago: *gutaz* (335).

3.2.5. Adlatiboa *-(a)la* da: *ceruala* (87-8), *lurreala* (185), *arrosariola* (119). Pluralean edo aditz-izenekin *-ra* dago: *juzgazra* (173), *vicioetra* (508).

3.2.6. Ablatiboak herskaria du amaieran: *esclavitudetic* (11). Pluralean edo izenordainekin *-tarik* egiten du: *obispoeticaric* (224), *cartaric* (548).

3.2.7. Motibatiboa *-gatic* da, amaierako herskariarekin: *libraceagatic* (10).

3.2.8. Prolatiboan *-tako* dago: *desengañutaco* (5), *señaletaco* (87).

3.2.9. Destinatiboa ere *-tako* da, edo *-ko*: *guretaco* (12), *vetico* (150), *guciendaco* (170), *soberviataco* (264).

### 3.3. Bizidun/bizigabe bereizketa

Bereizketa sistematikoki egiten da testuan<sup>310</sup>, salbuespenik gabe. Inesiboan *baitan* dagoen bitartean, *-gana* eta *-ganic* dago adlatiboan eta ablatiboan hurrenez hurren: *Jaungoicoaren baitan* (475) vs *Jaungoicoaren gana* (554) eta *cayen ganic* (610). Salbuespen bakarra honakoa da: *ez gaizquiric deseatz proximo lagunari bere emaztean, ezetare bere aciendan* (131-2).

### 3.4. Mugagabearen erabilera

3.4.1. *Errege* hitza mugagabean deklinatzen da, zentzu mugatua duenean ere: *quendu ziazcozun errequec vere palacio eta ontarzun guciac* (393-4). *Handi* adjektiboa ere mugagabea da: *ontarzun andiren artean, riqueza andiren artean* (420), *handitaco* (422).

3.4.2. Osagarri zenbakaitzak mugagabean kausi daitezke, eta ezin da baztertu gaztelaniaren eredia honakoetan: *zoinec baitauca poderio gauza gucien gañan* (18-9), *curac egozten dutela su alde gucietaric* (206), *nola izan duzu valore ene llaga cuen renovaceco* (235-6), *sarcen baizayo obligacio* (461).

3.4.3. Atributuak ere ager daitezke mugagabeen: *considera dezacie zoin andi den christio baten obligacioa* (31-2), *terrible izanen duzu* (135), *zoin ere izan baita virtuoso eta retiratu* (250-1), *cau duzu obligacio* (437).

3.4.4. Beste agerpen batzuen azalpena ilunagoa da. Batzuetan ematen du erdarazko testuaren eragina egon daitekeela atzetik, baina ezin ziurra daiteke beti horrela den. Hona adibide zenbait: *devociorequin* (118-9), *ilceco peligron* (463), *bear balimadut minzatu acierto eta propiedaderequin* (617).

3.4.5. Azkenik, bada zalantzazkoa den adibide bat: *interiorean edo viozen* (110). Kontuan izanik forma mugatu bat dagoela sintagma berean, errata izan daiteke, ala arkaismo bat.

### 3.5. Anitz + *izena* vs *izena* + anitz

Absolutiboan *anitz* izenaren atzetik doa gehienetan, eta deklinatzen denean aurretik ohi doa: *elur aniz* (81), *ontarzun aniz* (586) vs *aniz trabajuren* (51), *aniz urtetaco* (591), baina *aniz jaungoico* (368).

310 224-5 lerroetan badira bizigabe gisa deklinatutako bizidun batzuk (*obispoetaric*, edo *apez jaunetaric* besteak beste), baina biziduntzat baino, generikotzat hartu behar dira horiek: Horregatik ez da deklinabide bizigabea arraro gertatzen.

### 3.6. Atzizki zenbait

3.6.1. Erdarazko *-cion/-sion* atzizkia *-ziol/-sio* da beti: *salbacioa* (6-7), *ocasio* (39). Badago, halere, *natione* (619) behin.

3.6.2. Erdal *-on*, *-io* da adibideren batean: *arraciola* (460). Ez ahantz, halere, adibide horrek zehazki latinezko *-tionem* > *-zione* duela sorburu eta ziur aski aurreko adibideekin batera sar dezakegula.

3.6.3. *-al* amaierako erdal maileguetan *-ale* kausitzen dugu: *unibersalea* (172), *finale* (179), *ifernaleac* (643).

3.6.4. *-tarzun* aldaera darabil: *ontarzun* (16), *llaburtarzun* (95).

3.6.5. *-zale* dago beti: *criazale* (32), *murmurazaleac* (270).

3.6.6. Atzizki indargarria *-xa* edo *-xe* den ez dago garbi. Adibide batean *lensago* (177) dugu, eta erraz erator liteke hori *-xeago* formatik. Ilunagoa da *oraisa* (574). Adizki txikigarria badu, *-xa* izanen litzateke, baina *oraisa* hori *orain ya* dela ere pentsa daiteke, Mendigatxak erronkarieraz dakarren bezala (Irigoién, 1957: 139, 147), edo Garraldak Zaraitzun (Garralda, 1917: 107). Gure testuan *ya* (332, 336) irristariduna lekukotzen denez, interpretazio indargarriaren alde egin dugu.

## 4. Aditzaren morfologia

### 4.1. Aditz-izena

4.1.1. *-i* eta *-tu* partizipiodun aditzekin txistukariduna da aditz-izena: *erauguizen* (4), *contemplaceco* (5), *esercen* (100), *egorcen* (640). Dena dela, behin *eserizen* (562) dugu, partizipioarekin. Haatik, aditzoina txistukariz amaitzen denean *-te* dago: *irabazten* (49), *onesten* (112).

4.1.2. *-n* amaieradun aditzekin *-te* da aditz-izena: *erraten* (165), *erdeten* (394), *egoten* (512). Bestalde, partizipioan *izangundu* (635) badugu ere, *izaguten* (95) da aditz honen aditz-izena, *-du* partizipioa berria dela agerian utziz.

### 4.2. Geroaldiko aspektua

Aditz guztiek *-ren* dute geroaldirako, berdin *-n* amaiera izan, edo *-i* zein *-tu* partizipiodunak izan: *izanen* (58), *explicatren* (36), *erranen* (59), *elquiren* (157), *eroriren* (185), *ilundren* (184).

### 4.3. Aditzoina

Aginteran, ahaleran eta subjuntiboan aditzoina ageri da sistematikoki, bai *-i* bai *-tu* erako partizipiodun aditzekin, eta zeinahi dela hitzordena: *cumpli dezacie* (72), *llega guiten* (87), *expaitroque consegui* (348), *ecus dezazun* (398), *ones diaitequezu* (421). Bestetik, *-ki* amaierako aditzek bere horretan egiten dute aditzoina: *elqui cedién* (543).

Bada, dena den, salbuespenik. Honakoa *-i* saileko partizipioarekikoa da, eta ezezko egituran<sup>311</sup>: *ezquiten confundituric ecusi* (335).

#### 4.4. Komunztadura eza

4.4.1. Adizki tripertsonaletan ohikoa da zehar objektuari dagokion komunztadura alde batera uztea eta adizki bipertsonalak erabiltzea. Ez du ematen sintagma datiboa adizkiaren aurretik edo atzetik agertzeak edo elidituta egoteak komunztadura baldintzatzen duen. Dakartzagun adibide batzuk: *Eguin dezagun egun guciec Jaungoicoari pregunta bat* (38), *vere Jaungoico maiteari daucan amorio eta reberencia* (111-2), *esca dezagun gracia, salutacen dugularic* (138), *emanen dizu Jesuchristo gure jaunac, juez supremo vezala, gucier sententia finala* (290-2).

4.4.2. Batzuetan objektu pluralarekiko numero komunztadura ez da adizkian ikusten. Hona adibide sorta bat, horren erakusgarri: *ofrecicen dacogularic gure viox eta arimac* (114), *ceren falta baizayo gauzaric principalenac bolaceco* (344). Beste kasu batzuetan numeroa frikari/afrikatu oposizioaren bidez bereizten dela uste dugu, baina aldea grafikoki ez denez garden bereizten (*cf.* §2.10), zalantzazkoa da. Gure ustez binaka dakarzkigun adibideok adizki singularra eta plurala dute hurrenez hurren, frikari/afrikatu oposizio baten bidez.

- (1) a. Sg: *guaurec vilacen dizugu vecatua* (567-8).  
b. Pl: *vi juicio padecitu bear dizugu guciec* (167).
- (2) a. Sg: *baya cer eguin bear zuen, vere viciac erraten dizu* (525-6).  
b. Pl: *abrasaturen dizu erriac, oyanac, ciudadeac, gende guciac* (192-3).
- (3) a. Sg: *onesten duzie Jaungoicoa gauza guciac beño gueyago, eta berzala, ezducie onesten Jaungoicoa* (452-3).  
b. Pl: *zuec sugetatu ducie araguiaren apetito gastoac* (313-4).
- (4) a. Sg: *asentacen dicie, bada, autorec* (459).  
b. Pl: *can manifestatu bear dicie, mundu guciaren alcinean, orai eguiten dren vecatuac* (286-7) baina *apartatren dizie onac gastoen artetic* (221-2).
- (5) a. Sg: *bereala iesi eguin cicien beldurturic* (636-7).  
b. Pl: *escribatu cizien cuec gucioc* (99) baina *eseri cicien Eliza ama sanduco mandamentuac* (98).

3. taulan aditzok bildu ditugu, Irizarrek (1999) dakartzan taulekin erkatuta. Has-tapeneko morfema galdu da Irizarrek jasotakoetan, baina erraza da gure testuetatik horietarako bidea irudikatzea, frikari/afrikatu oposizioa sistematikoki adierazten ez

311 Errebisatzaile anonimo batek gaztigatu digunez, salbuespen ohikoenak testuinguru hauetan gertatzen dira.

dela onartzen badugu. Nahi bada iraganeko *Haiek-Haiek* ezin da zuzenean eratorri (*zitzién > \*\*ztizien*), baina erraza da *zitizien* batetik *ztizien* eta *tzien*, biak eratortzea, zein bere bidetik.

3. taula. Singular/plural bereizketa afrikazioaren bidez alokutibozko adizkietan

Adizkia	Testua	Irizar
Guk-Hura	dizugu	zugu
Guk-Haiek	dizugu	tzugu
Hark-Hura	dizu	zu
Hark-Haiek	dizu	tzu
Zuek-Hura	ducie/duzie	zie
Zuek-Haiek	ducie	tzie
Haiek-Hura	dicie	zie
Haiek-Haiek	dicie/dizie	tzie
Haiek-Hura	cicien	zizien
Haiek-Haiek	cicien/cizien	ztizien

#### 4.5. Behar + *aditz iragankorra*

*Behar* aditzak perifrasiatan adizki iragankorra eskatzen du beti, eta subjektua ergati-boan: *llegatu vear duela egun terrible conec* (322-3). Horrelakoekin batera, badago erdaratiko kalko interesgarri bat, subjekturik izan ez arren adizkia *\*edun* errokoa duena: *cer izan bear du gutaz?* (147).

#### 4.6. -a polaritatezko galderetan

Polaritatezko galderetan -a morfema atxikitzen zaio adizkiari: *duzua* (68), *emanauzuna* (237). Adizkiak -a amaiera duenean bokalardi bat sartzen da epentesi gisa: *draya* (146). -ie amaierakoekin ez dago epentesirik, asimilazioa bazik: *ducia* (< *duzie* + -a) (132), *daucacia* (< *daukazie* + -a) (604).

#### 4.7. -ez polaritatezko zehargalderetan

Adizkiak erlatibozko forma hartzen du eta -ez atzizkia gehitzen zaio. Dena dela, kausitu ditugun adibideetan ezezko polaritadedun adberbioa bera ere agertzen da: *onesten ducienez Jaungoicoa gauza guciac beño geyago edo ez* (449-50), *llegatren denez edo ez* (582).

#### 4.8. *Tratamenduak: hika, zuka, xuka eta berorika*

4.8.1. Izenburuko horiek dira testuan ikus daitezkeen tratamenduak; ez maila eta maiztasun berean, ordea. Kontuan hartu beharra dago predikua elizan jendaurrean irakurtzeko dagoela prestatua, eta hitzuna zuka zuzentzen zaiela entzuleei, alokutibozko formak ere erabilia. Halaber, apaizak hainbat pertsonaiaren hitzak edo elkarrizketak estilo zuzenean parafraseatzen dituenen ere zukako forma alokutiboak agertzen dira.

4.8.2. Espero bezala, ez dago forma alokutiborik menpeko perpausetan edo galdere-tan: *Eztuzu posible cau, ceren baitaucat nore vioza* (434), *aniz escacen cizun mancebo conec. Eta cer errespondatu zacon?* (44-5). Zukako alokutiboaz gainerako tratamendu-tan txandaketa eta sistematikotasun eza nabariagoa da, ikusiko dugunez.

4.8.3. Hikako adizkiak badaude. Erregea hiketan zuzentzen zaio zerbitzariari, baina honen ezezkoa jasotzean zukako tratamendura bihurtzen da: *eman bear duc ire consentimentua* (384) vs *eguin vear duzu edo verzala patren duzu zure viciarequin* (38-89). Aberats abariziosoak ere hika egiten dio bere buruari (589-90).

4.8.4. Berorikako tratamendua behin agertzen da, zerbitzaria erregeari mintzo: *parca veza: Eztroquet eguin* (387-8). Pasarte honetan zerbitzaria erregeari adizki neutroen bidez mintzo zaio, alokutiborik gabe: *ezta, nezaque...* baina salbuespen batekin: *dizut* (390).

4.8.5. Xukako tratamendua ez da agerikoa testuan<sup>312</sup>.

#### 4.9. Aditz zenbaiten erregimena

*Trabajatu* aditza, beste autore frankoren testuetan bezala (cfr. OEH s.v. *trabajatu*), iragangaitza da: *trabajacen dela* (48). *Pertenezitu* aditza, bestetik, iragangaitza, zein iragankorra izan daiteke: *pertenecicen dituzu* (104-5) vs *pertenecicen zaizco* (106-7). Bestalde, *acudicen* (118) aditz inergatiboak Nor-Nork saileko aditza eskatzen du: *acudicen dugularic* (118). Azkenik, *abisatu* aditzak erregimen berezia du, adibide honek ageri duenez: *avisacen naucienean confesoren agoz* (298), izan ere adizkia \**eradun* errokotzat dugu, hots, *Nik-Zuei-Hura*.

#### 4.10. Hainbat adizkiren formaz

4.10.1. \**Iron* aditzak adiera potentziala du eta, modu pleonastikoan, beti *-ke* morfemadunak dira erro honetako adizkiak. Orainaldiko adibideak daude: *ezpaitroque* (< *ez baitiroke*) (347), *eztroquet* (< *ez diroket*) (387); lehenaldikoak ere bai: *ezroqueyena* (< *ez zirokeien* + *-a*) (624), *zroquen* (< *ziroken*) (16); eta alegiazkoak ere badira: *guinioquezu* (< *ginirokezu*) (497), *lozquea* (< *lirozke* + *-a*) (496).

4.10.2. Potentzialetik landara, subjuntiboan eta aginteran \**ezan* topatzen dugu: *dezagun* (38), *dezacie* (72), *ezpaneza* (386-7), *cezayela* (391). Baina bada \**ezan*-ekiko adibide potentzialik ere: *eztezaquet* (385) vs *eztroquet* (387-8), *eguinezaque* (387).

4.10.3. Oro har ez dago *-i(n)*- erroko aditzik \**eradun* errokoekin lehian adizki tri-pertsonaletan. Gauzak horrela, datiboa ere 3. pertsona denean \**eradun* da agertzen den erroa eta ez dugu aurkitu goi-nafarreraz ohikoagoa den erroen arteko txandaketarik (cfr. honetaz Mounole, 2011: 137-8; Lakarra 2011: 197-8 eta Reguero, 2015: 591-2).

312 Honako pasartean *jore* baino, *sore* irakurri behar dela onartzen ez badugu, bederen: *ezaic licito iduquicea jore companian emazte manzaba eta desonesta cori* (551-2). Ikusi testuan bertan egin dugun oharra.

Bestalde, \**eradun* erroa *-a(u)-* formapean agertzen da (cfr. §2.15). Hona adibide batzuk: *dauciet* (35), *zacón* (45), *dacogularic* (114), *nauzquizula* (263-4), *naucienean* (298), *diazazu* (432). Salbuespen bakarra *balimadogu* (135) da. Errata ez bada, *baldin badiogu* ulertuko genuke euskara batuan, hots, *-i(n)-* erroko aditza: Hala ere, testuan bertan *dacogularic* (114) dago, \**eradun* erroko forma homologoa.

4.10.4. 2. pertsona plurala aditz iragankorreko subjektua edo zehar objektua denean *-zie* dago adizkietan: *dezacie* (31-2), *dauzquiciet* (36-7), *ducie* (59), *datacie* (194), *davecie* (285), *badiaquicie* (579). Aditz iragangaitzean 2. pertsonako subjektu pluralean pluralgilea pleonastikoa da: *zradie* (< \**zara-de-e*) (281).

4.10.5. Aurrekoarekin lotuta, 2. eta 3. pertsonaren pluralgilea *-(y)e* da, hots, epentesia du aurretik bokala dagoenean<sup>313</sup>: *daucuyen* (100), *zaizqueye* (288), *cezayela* (391), *baizuyen* (626). Epentesiak funtzio morfologikoa ere badu, izan ere, erlatiboan *duyen* (218) edo *baizuyen* (626) pluralak diren bitartean, *duen* (256) eta *baizuen* (531) singularrak dira. Adizki honetan bertan, dena dela, *dute*, *dutela*, *duten* dago ia beti. Are gehiago, arestian aipatutako *duyen* hori behin baizik ez da lekukotzen, gainontzean *duten* baitugu. Iraganean ere, *zutenean* (634) eta *baizuten* (624) ere badira *baizuyen* horrekin batera, eta *zaucayen* (623) baina *zaucate* (217). Aginteran *zteye* (201) dago, baina behin *zaitzte* (484). Txandaketa honen berri Irizarrek (1999) ere badakar adizki zenbaitetan<sup>314</sup>.

4.10.6. 3. pertsona absolutiboaren pluralgilea *-z-* da aditz bipertsonal iragangaitzean eta triperersonaletan, baita aditz trinkoetan ere: *ciacozun* (27) vs *ziazcozun* (393), *zaico(n)* (527) vs *zaizco* (106), *ciaucazun* (162) vs *ziauzcazun* (558). Jakin aditzaren iraganean ere *zazquien* (245) dugu, pluralgilea erroaren aurretik jarrita (vs *ze-ki-zkien*). Ahaleran ere lekukotzen zaigu pluralgile hori, zukako alokutiboko forma monopertsonal honetan: *diaztequezu* (287). Zehar objektua bigarren pertsona denean, aldiz, *-zki-* dugu: *dauzquizutan* (266), *nauzquizula* (263-4). Orobat, inperatibo pluralean *-zki-* dago: *guardazquicie* (71-2). Inperatibo zein subjuntiboan, aditz monopertsonaletan, ez dago *-z-* pluralgilerik: *eztiten* (82), *guiten* (87), *guitela* (117), *ezitela* (156), *zaitte* (243); pluralean halere, *zteye* (201) formarekin batera, behin *zaitzte* (484) lekukotzen da.

4.10.7. Adizki iragankor bipertsonaletan badirudi 3. pertsona singularra eta plurala txistukariaren afrikazioaren bidez bereizten dela, baina ezin da ziurtatu, grafiak ez baitu bereizketa garbi adierazten: *bereala iesi eguin cicien* [zizien(?)] *beldurturic* (636-7) vs *escribatu cizien* [zitzien(?)] *cuec gucioc* (99) eta *eseri cicien* [zitzien(?)] *Eliza ama sanduco mandamentuac* (98). Cfr. honetaz §4.4.2.

313 Bokalak aurretik beste bokal bat daukanean, hau da, diptongoa denean, kontsonantizatu egiten da aurreko bokala: cfr. *davecie* (< \**d-au-e-zu-e* < \**d-eradu-e-zu-e*) (285) edo *diabezu* (< \**d-i-au-e-zu* < \**d-i-eradu-e-zu*) (293).

314 *-te* dakarten formek berriagoak izan behar dute, izan ere, alokutibozko forma *-e* pluralgilearen gainean dago eraikia: *dute* vs *dicie* (< \**di-zu-e*).



4.10.8. Zukako alokutibozko formek *-i-* datibo ikurra hartzen dute sistematikoki, berdin aditz trinko zein laguntzaileetan: *diacozu* (232), *ciaucazun* (162), *diaudezu* (89), *eztiaitequezu* (88), *niozu* (< \**n-i-a-go-zu*) (440), *ciziaicozun* (527). Hori gutxi balitz, datibo ikurra forma alokutiboa ez alokutibotik bereizteko baliabidea ere bada: *cer contu ematen datazu zure carguez* (262-7) vs *manacen diatazu mandamendu conec ones dezatala Jaungoicoa* (432-3). Hikako formetan ez dago morfema hori: *dauzcac* (590).

4.10.9. Lehen pertsona singularreko morfema *-ta-* da aditz batzuetan: *eztaquitana* (43), *dauzquizutan* (266), *diatazu* (432), *dezatala* (432), *daztacie* (450), baina *-da-* ere badago: *zinzadana* (237). Batzuetan bi formak ere ageri dira: *dutan* (102) vs *dudan* (254).

4.10.10. 3. pertsona singularreko datibo komunztadura usuen *-ko(-)* da, berdin aditz tripertsonaletan, *ciacozun* (27), *diacozugu* (122), nola bipertsonaletan: *zaizco* (106), *zaico(n)* (527), *zizaicon* (591). Edonola ere, azken adizki bipertsonal honek (*Hura-Hari*), badu *-o* ere lekukoturik, orainaldian zein lehenaldian, eta menpekoetan beti ere: *baizayo* (344), *zizayola* (301).

4.10.11. 1. pertsona pluraleko datibo komunztadura *\*eradun* erroko aditzetan, espero denez, beti *-ku* da: *ciauzcuzun* (78), *eziaucuzun* (91), *daucuyen* (100), *diaucuzu* (79), *diauzcuzu* (136-7).

4.10.12. Inperatiboan, subjuntiboan bezala, *d-* agertzen da 3. pertsonako objektudun adizkietan: *dezacie* (72), *dezazu* (334), *dezac* (589).

4.10.13. Subjuntiboan, halaber, *-n* baino, *-en* analogikoa dago: *dadien* (44), *cedien* (543).

4.10.14. Subjuntiboan *utzi* aditzaren forma trinkoa ageri da: *uzagun* (574), eta *ikasi* aditzarena ere bai: *icasquicien* (479). Gainera, *\*jaugin* aditzarenak ere badira: *ziauri* (233), *ziaustie* (270), *chaustie* (202). Ikus daitekeenez, azkenekoa atzerantz palatalizatu-tako aldaera da. Ildo berean, aginteran *guardatu* aditzaren forma higituak daude, agian aurrekoekiko analogiaz sortuak: *guardazquizu* (69), *guardazquicie* (71-2).

4.10.15. Aditz trinkoek iraganean eta 3. pertsonako subjektuarekin *-a-* dute: *baizauden* (13), *zaucatela* (217), *ezazquien* (245), *zaucayen* (623). Horiekin batera, dena den, *cegola* (411) eta *zeucalaric* (519) daude<sup>315</sup>. Azkena hutsa izan liteke, hasierako txistukarirako <c> idatzi beharrean <z> eman baitu.

315 Errebisatzaile anonimo batek erakutsi dit, adibidez ongi horniturik, ekaldeko mintzoetan horrelako txandaketak ez direla arraroak. Intxauspek ba omen ditu XIX. mendeko Zuberoan, Erronkarin Mendigatxak txandaketa ageri bide du eta Azkuek Bidankozen *zagon* bildu zuen.



4.10.16. *-ai-* > *-i-* eta *-au-* > *-u-* monoptongazioa gertatzen da \**edun* eta \**edin* erroko adizkietan: *nuzu* (267), *guiten* (87), *guituzu* (227), *guituen* (363), *ezitela* (156), *zteye* (< *ziteie*) (201). Halere, *zaitte* (243) eta *zaitezte* (484) ere badaude.

4.10.17. Nor-Nork aditzetan, subjektu (morfologikoki) plurala duten adizkiek *-in-* egiten dute: *cinuena* (263), *ezinaquiena* (267), *ezinaquitena* (282).

4.10.18. Joan aditzaren forma trinko monopertsonalek orainaldi singularrean *-ye* epentetikoa dute: *doayela* (84).

4.10.19. Ez dago aferesirik adizkietan. 3. taulan erakusten denez, Irizarrek forma aferesidunak dakartza sistematikoki, eta horrelakoak XVIII. mende amaieratik agertzen dira Zaraitzuko testu zaharretan (cfr. Pagola *et al.*, 1997: 345), baina ez gurean. Edonola ere, ikerketa sakonagoa merezi luke kontu honek. Hipotesi bat besterik ez da, baina baliteke autore zaharrek forma aferesidunak ahozkoan erabili arren, gabeak idazketa jasorako gorde izana. Honen alde hainbat argudio dago: Batetik, gure testuan ez, baina beste batzuetan txandaketak daude (cfr. Pagola *et al.*, 1997: 400-1 adibide zenbait ikusteko). Gainera, forma batzuk analogiaz sortuak direla dirudi. Ikus dezagun zergatik: Aferesiak forma homofonoak sortzen ditu usu (cfr. [Zuek-Haiek] *ducie/ditucie* > *tzie* ~ [Haiek-Haiek] *dicie* > *tzie*, edo 3. taula). Hartara, adizki aferesidunetik osora itzultzeko bidean, *tzie* bezalako adizki batek esaterako, hainbat aukera ditu. Gure testuetan aferesirik ez badago ere, analogiaz egindako hainbat adizki daudela susmatzen dugu. Ikusi adibideok: *zuec despreciatu ditucie munduco [...] pasatiempo vanoac* (312-3) vs *zuec sugetatu ducie araguiaren apetito gastoac* (313-4). Lehen esaldian forma osoa dugu, baina horretatik prozesu hau espero genuke: *ditu(t)zie* > *di(t)zie* > *tzie*, eta forma horiek guztiak lekukoturik daude testuetan (Pagola *et al.*, 1997: 401-2): Espero ez dugun forma bigarren esaldikoa da: *du(t)zie*; gehienez ere *tu(t)zie* beharko genuke.<sup>316</sup> Gure ustez, beraz, singularreko formarekiko analogia baten ondorio da adizki hau, numero bereizketa frikari/afrikatu oposizioaren eskutan utziz, forma aferesidunetan bezala (*zie* vs *tzie*). Ildo berean, orainaldiko *Zuk-Hura*, eta zukako alokutibozko *Hark-Hura* eta *Hura* homofonoak dira aferesiaren ondorioz: *zu* (cfr. Irizar, 1999). Gure testuan, ordea, aferesirik ez dagoenez, *dizu* da lehena eta *duzu* beste biak, baina ikusi adibide hau: *nai duzu erran conec* (375). Forma aferesidunetik abiatuta, autoreak adizki osoa eman nahi izan denean akatsa egin du agian (*Zuk-*)*Hura* formarekin nahasita, aldaera aferesiduna berbera baitute denek.

4.10.20. Forma analogiko eta polisemiko zenbait daude. Segur aski *nintzan* adizkiarekiko analogiaz, ‘zinen’ *cinzan* da testuan: *nola llegacen cinzan cainberce vecaturequin sacrificio andi caren celebrazra egun oro?* (242-3). Gainera, adizki horrek berak 3. pertsona pluraleko adizki monopertsonalerako balio du zukako alokutiboan: *eta cala condenatu cinzan viac* (559). Azkenik, adizki homofonoa dago subjuntiboan: *acaso*

316 Adibide berbera dago Igariko dotrinan (Pagola *et al.*, 1997: 402).

*emanauzuna cainberce ciencia, cainberce sabiduria, cainberce obligacio, emplega cinzan ene ofendicen?* (236-7). Azken kasuan, haatik, adizkia ez da analogikoa gure ustez, baizik eta sinkopa huts baten ondorio (\**zintzan* < *zinitzan* < *zenitzan*).

3. pertsonako aktante bakarreko adizkiaren zukako alokutibozko formak bereziak dira. Ikusi dugunez, pluralean *cinzan* (559) dugu eta ez *zituzun* edo gisakorik, hikako tratamenduan Zaraitzun (*y)ituen* dagokeen bitartean (*cfr.* Irizar 1999). Singularrean ere, *zuzun* bezalakorik espero genuen lekuan *cinuen* (396) dugu; iraganeko Nor-Nork aditzarekiko forma analogikoa.

Ildo berean, *nintzan* aditzaren analogiaz *cinzan* sortu den bezala, *cinzayen* (273) ere badugu ‘zineten’-en esanahiarekin. Baina forma analogikoak aditz iragankorretara ere igaro dira eta *zintzadan(a)* ‘zintudan’ (237) dugun gisara, arestiko *cinzayen* horrek berak ‘zenituzten’ adizkiaren balioa ere hartzen du (296-7). Kontua argiago gera dadin, Irizarren (1999) lanetik hartutako adizki zenbait bildu ditugu 4. taulan grafia gaurkotuan, eta etzanez markatu gure testuan lekukotzen direnak.

4. taula. Zenbait adizkiren analogiak eta sinkretismoak

Nor		Nor-Nork
<i>Zu</i>	zintzan	Hark-Zu
<i>Haiek (+alok.)</i>		Zuk-Haiek
<i>Zuek</i>	zintzaien	Haiek-Zu
		Hark-Zuek
		Haiek-Zuek
		<i>Zuek-Haiek</i>
<i>Hura (+alok.)</i>	zinuen	<i>Zuk-Hura</i>

Bestalde, nokako adizki alokutibo batean ere forma pleonastikoa dugu femeninoan: *nagun* (578). Pleonasmoa segur aski analogiaz sortu da, adizki batzuek amaieran markatzen baitute genero desberdintasuna (*cfr. duk, dun...*)<sup>317</sup>.

## 5. Sintaxia

### 5.1. Ezintasuna

Ezintasuna adierazteko, [ez + aditz laguntzailea ahaleran + aditzoina] egitura dago: *eztaitequela bola* (343), *ezpaitroque conseguir* (348), *eztezaquet eman* (384), *eztroquet eguin* (387-8).

317 Irizarrek (1999) adizki honen maskulinoan *diaguk* pleonastikoa lekukotu du Jaurrietan.

### 5.2. Objektua genitiboan

Sistematikoki objektu zuzena genitiboan agertzen da aditz jokatugabeekin: *Jaungoico omnipotente caren cerbizaceco* (32-3), *bere vicien elquiceagatic veti peligroan* (54), *emplega cinzan ene ofendicen* (237).

### 5.3. Perpaus osagarriak

Jokatuak direnean *-la* menderagailua edo [ezi... *-la*] agertzen da: *consideracen balimadugu ezi vere odol preciosoaren medioz idigui cituela ceruco atead guretaco* (11-2), *consideracen badugu eseri zaucula cain claro eta facil ceruco videa* (13-4). Subjuntiboa ere agertzen da: *Posible daya, ene senar maitea, ecus dezazun cainberce lastima?* (398-9).

### 5.4. Erlatibozko perpausak

*-en* menderagailua usu baliatu da: *Alpeac deacen den lecu batean* (80-1). Horretaz landara [zoin... *bait-*] erakoak daude, eta zoin da singular zein pluralerako forma: *zoin baizauden ersiric mundu contaco vecatuengatic* (13). Egitura horrek batzuetan ere hartzen du: *zoin ere izan baita virtuoso eta retiratu* (250-1). Bestalde, *bait-* zentzu erlatibozkoan ere erabiltzen du: *elquiren duzu aingru bat trompeta batequin aitren baita mundu gucian* (200-1). Badira, halaber, erlatibozkoa izenaren ondotik dakarten perpausak: *persona mundu contan obligacio gueyago duyen caitaric* (223-4), *gauza erran ditudan gucien eguiteco* (448). Bestetik, izena aurreratzen denean, \**edin* eta \**ezan* erroko adizkiak agertzen dira: *vici bat secula acaba eztadiena? [...], vici bat deus ere falta eztaquitana, vici bat izan dadien seculaco eta trabajuric igare eztezatana* (41-3).

### 5.5. Kausazko perpausak

Ezi erabiltzen da kausarako, batzuetan *bait-* menderagailuarekin batera: *ezi baitago gure escuan salvacea edo condenacea* (15), *eztuzu verce gauzaric baicic lur pusca bat, ezi balimada egun lur vicia, acaso fite izanen duzu lur ila* (22-4). Kausarako [zeren(gatik)... (*bait-*)] ere badago: *ceren apenas elquiren baita bat siquiera justificaturic* (157), *cerengatic manacen baitu gueyago mandamentu conec* (372-3), *cerengatic [...] cerviza eta ones diaitequezu Jaungoicoa gauza guciac beño gueyago* (419-21).

### 5.6. Baldintzazko perpausak

Ohikoena [(*balin*) *ba-*] egitura da: *consideracen balimadugu ezi vere odol preciosoaren medioz idigui cituela ceruco atead guretaco* (11-2), *consideracen badugu eseri zaucula cain claro eta facil ceruco videa* (13-4). Edonola ere, hipotetikoan subjuntibozko baldintza ere badago: *ezpaneza Jaungoicoa ofendi eguinezaque vocic* (386-7), *ecus baleza* (495).

### 5.7. Denborazko perpausak

Hainbat egitura eta mota ditugu. Amaiera adierazteko [*ahalik eta... arteo*] dago: *aliqueta vecatuan erori erazi arteo* (563-4). Bestalde, [*noiz ere... bait-*] erakoak ere lekukotzen dira aldiberekotasuna adierazteko: *noiz ere sarcen baizayo obligacio* (461), eta *-enean* ere bai: *aicen denean condenacio eterno cartaco sentenciara* (305). Berehalakotasunerako [*apenas... bait-*] dago: *apenas llegacen baita Jesuchristoren gana* (251), eta [aditza + *eta berehala*]: *il eta bereala* (170). Berehalakotasunekoa edo aldiberekotasunekoa da, orobat [aditza + *orduan*]: *jaquin orduan* (217).

### 5.8. Moduzko perpausak

Modua adierazteko [-n bezala] kausi daiteke: *Jesuchristoc eracusten daucun bezala* (117-8). Antzeko esanahiarekin, [kala nola] ere ageri da: *Eguin dezagun egun guciac Jaungoicoari pregunta bat, cala nola berce ocasio batez eguin baizacon mancebo batec* (38-9), *cala nola izan balu emazte propioa* (541-1). Egitura horretan bigarren zatia agertzen denean, *kala* hitzaren bidez sartzen da: *cala nola Noeren tembran urezco dilubio batequin ito baizituen cristio guciac zorzi personaz landa, cala orduan ichiquiren dizu suzco dilubio bat mundu gucian* (190).

### 5.9. Perpaus kontsekutiboak

Perpaus kontsekutiboak egiteko *manera* hitza agertzen da, eta gero [ezi... bait-]: *de manera ezi eguin zizun guizona Jaungoico beraren imagen eta semejanza berean* (29-30), *calaco maneran, ezi vizi baicen Jaungoicoaren beldurric gave* (517-8).

### 5.10. Ondoriozko perpausak

Ondoria adierazteko balio du [kain(berze)... ezi... bait-] egiturak: *cainberce susto eta sobresalto artu zuela, ezi eseri baicen izerditan odolez* (303-4), *cain aborrecituric vere viziaz, ezi peligracen baitu fedearen galcea* (465-6), *cain cruel izan bear duzua egun cartan vecatari miserablen contra?* (329-30).

### 5.11. Helburuzko perpausak

Jokatugabeetan -tzeko dago: *esplicaceco* (157). Halere, jokatuak ere badaude, subjuntiboan: *ezquiten confundituric ecusi* (335).

### 5.12. Konparaziozko perpausak

[-ago... ezi] daukagu desberdintasunezko konparaziozko perpausetan: *nayago dizut vicia uzi ezi Jaungoicoa ofenditu* (390), *cerengatic lenago sugetatu eta obedecitu baicin-zayen demonioaren gusto eta deleiteac, demonioaren erranac ezi eneac* (296-8). Berdintasunezko konparazioan [orobat... nola] kausitu dugu: *Orobat duzu mundu contan christio bat Jaungoicoaren leguezco mandamendu sanduac jaquin gabe eta guardatu gabe nola ave bat egalic gave* (345-7).

### 5.13. -la(rik)

Gerundiozko balioa duen atzizki honek funtzio anitz izan ditzake, moduzkotik edo denborazkoetatik hurbil, baina zehazten zailak. Autoreak ia beti -larik darabil funtzio horietan: *esca dezagun gracia, salutacen dugularic angru S[a]<sup>n</sup> Gabriel[e]q[ui]<sup>n</sup>*. (138), *eta ecusten zuelaric erreguec cegola cain fuertea* (410), *bada, jauna, onesten ditugularic gauza cuec cainberce, nola bear dugu onesi Jaungoicoa gauza guciac beño gueyago?* (425), *vici cinuen vecatu publicoan, zeucalaric escandalo andi batean mundu gucia* (518), baina horiekin batera behin -la dago: *terremotoz alborotatren duzu lurra, iresten dituela erriac osoric* (186-7).

## 6. Hiztegia eta aldaerak

Atal honetan dialektologiaren edo hizkuntzaren historiaren aldetik aipagarriak iruditu zaizkigun hitz, aldaerak eta esanahiak jaso ditugu (eta soilik horiek). Hitzak grafia

gaurkotuan lematizatu ditugu, izenak mugagabera bihurtuz, eta partizipiora aditzak. Gero agerpen bakar baten adibidea eman dugu etzanetan adibide gisa, parentesi artean lerroa emanez. Beharrezkoa iritzi dugunean, azalpena erantsi dugu ondotik. Aldaeren arteko erreferentzia gurutzatuak ere egin ditugu, baina aldaera grafiko hutsak ez ditugu hemen desberdindu, grafiaren atalean aipatu baizik.

ADIZKIDE: *adizquideq[ui]<sup>n</sup>* (275).

A(H)ATZE: *aceric* (656).

AING(E)RU: *aingru* (200).

Ikusi ANG(E)RU.

ALTZIN: *alcinean* (174) ‘aurre’.

AMORIO: *amorio* (112).

ANAIE: *anaye* (537).

Ikusi ANEIE.

ANEIE: *aneye* (539).

Ikusi ANAIE.

ANG(E)RU: *angru* (138).

Ikusi AING(E)RU.

ANITZ: *aniz* (368).

APEZ: *apez* (224).

ARROITU: *arroitu* (186) ‘zarata’.

ARTEO: *arteo* (564).

AR(T)ZAI: *arzaya* (51).

ASKIRA (?): *asquira* (277) ‘biltzarra’ (?).

Agian *a(di)skide* edo Larramendiren *askide* ‘jendetza’ hitzarekin lotua.

BAGE: *bage* (193).

Ikusi GABE.

BAI ETA ERE: *baietare* (110).

Ikusi EZ ETA ERE.

BAIA: *baya* (288).

BAIZIK: *baicic* (536).

BAKOTX: *bacochac* (72).

BALINBA: *balima-* (135).

BARATU: *baratu* (409) ‘gelditu’.

BEÑO: *beño* (354).

BEKATARI: *vecatari* (152).

BEKATU: *vecatu* (164).

BELAURIKATU: *velauricatu* (485).

BELDUR(TU): *beldurturic* (636-7).

Ikusi LOTSATU.

BERE(H)ALA: *bereala* (486).

BER(T)ZALA: *verzala* (389) ‘bestela’.

BER(T)ZE: *verce* (417).

BEZALA: *vezala* (220).

BIDE: *bide* (521) ‘omen’.

BOR(T)Z: *vorz* (459).

BOTIGA: *botiga* (50) ‘denda, lantokia’.

BO(T)ZIK: *vocic* (387) ‘pozik’.

DABIT: *Dabit* (155).

Ikusi DAVID.

DAVID: *David* (159).

Ikusi DABIT.

DEATU: *deatu* (382) ‘deitu’.

DEBETATU: *debetaturic* (550).

DETERMINATU: *determinatu* (545)

‘decidir(se)’.

DEUS: *deus* (43).

EGIN: *eguin* (524) ‘gertatu, bilakatu’.

EGOTZI: *egoci* (284) ‘bota’.

EGUN ORO: *egun oro* (243) ‘egunero’.

EGUN: *egun* (71) ‘gaur’.

EKUSI: *ecusi* (627).

Ikusi IKUSI.

ELKI: *elqui* (543).

ERAKARRI: *eracarcen* (606) ‘eragin’.

ERAUGI: *erauguicen* (175) ‘ekarri’.

ER(I)DEN: *erden* (528).

ERRAN: *erran* (549).

ER(T)SI: *ersiric* (13).

ESERI: *eseri* (556) ‘ezarri’.

ETSE: *esearen* (439).

EZ ETA ERE: *ezetare* (131).

Ikusi BAI ETA ERE.

EZKAPATU: *ezcapatren* (188).

GAB: *gab* (46).

Ikusi GAU.

GABE: *gabe* (218).

Ikusi BAGE.

GAIN: *gañan* (279).

GAU: *gau* (591).

Ikusi GAB.

GAXTO: *gastoequin* (127).

Ikusi GAZTO.

GAZTO: *gaztoen* (240).

Ikusi GAXTO.

- GE(H)IAGO: *gueyago* (88).  
Ikusi GIAGO
- GENDU: *guencea* (411).  
Ikusi KENDU.
- GIAGO: *guiago* (59).  
Ikusi GE(H)IAGO.
- GIB(E)L: *guibletic* (52) ‘atze’.
- GISA: *guisa* (189).
- GOAN: *goan* (396).  
Ikusi JOAN eta JUAN.
- GUTI: *gutiago* (67).
- GUZI: *gucia* (442).  
(H)AMABOR(T)Z: *amaborz* (179).  
(H)IRUR: *irur* (108).  
(H)OBENEN: *obenena* (466) ‘hoberena’.
- IDIKI: *idiqui* (247) ‘ireki’.
- IDUKI: *idiqui* (334).
- IFERNU: *ifernua* (247).
- IGARE: *igare* (10) ‘igaro’.
- IGUZKI: *iguzquia* (184).
- IKUSI: *icusiric* (204).  
Ikusi EKUSI.
- I(H)OR (ERE): *ior ere* (542).
- IRETSI: *iresten* (187).
- ITXIKI: *ichiquiric* (204) ‘piztu’.
- IZAGUNDU: *izagundu* (635).
- JAKIN: *jaquin* (217)
- JAUNTSI: *jaunsten* (209) ‘jeitsi’.  
Ikusi XAUNTSI.
- JEI: *geyen* (120).
- JINETSI: *jinensten* (322).
- JOAN: *joan* (328).  
Ikusi GOAN eta JUAN.  
JUAN: *juan* (294).  
Ikusi GOAN eta JOAN.
- JUNTATU: *juntatu* (585).
- KENDU: *quendu* (539).  
Ikusi GUENDU.
- KONTINO: *continuo* (541).
- KORPUTZ: *corpuz* (205).
- KRIAZALE: *criazale* (32).
- KRISTIO: *crístio* (191).
- LAUR: *laur* (60).
- LLABURTARZUN: *llaburtarzuna* (96).
- LLEGATU: *llegatu* (273).
- LOTSATU: *losacen* (163) ‘beldurtu’.  
Ikusi BELDUR(TU).
- MANATU: *manatu* (410) ‘agindu’.
- MEREXI: *meresi* (6).
- OI(H)AN: *oyan* (274).
- ONGI: *ongui* (63).
- ORABAT: *orabat* (345) ‘berdin’.  
Ikusi OROBAT.
- ORAI: *orai* (161).
- ORAINO: *oraino* (194) ‘oraindik’.
- ORDU: *ordu* (531).
- ORITU: *oricen* (443).
- OROBAT: *orobat* (54) ‘berdin’.  
Ikusi ORABAT.
- PARKATU: *parcatren* (581).
- SALUTATU: *salutacen* (138).
- SANDU: *sandu* (153).
- SOKORRATU: *socorratu* (269).
- SUJETATU: *sugetatu* (9) ‘men egin, menderatu’.
- TENBRA: *tembra* (332).
- TRABAJU: *trabaju* (10) ‘arazo, neke’.
- TXUTITU: *chuti* (201).
- USATU: *usacen* (368) ‘erabili’.
- USU ARRAZIO: *usu arraciola* (460) ‘zentzu’.
- XAUNTSI (SAUNTSI?): *saunsiren* (202-3) ‘jeitsi’.  
Ikusi JAUNTSI.
- XIN: *sinen* (189).
- ZIERTO: *cierto* (61) ‘ziur’.
- ZOINA(H)I: *zoinai* (511) ‘edozein’.
- ZOIN: *zoin* (21).
- ZONBAIT: *zomait* (65).
- ZONBAT: *zomat* (266).



## ERREFERENTZIAK

- ALAMAN, L., 1843-1850, «Épocas de los principales sucesos de mi vida», The University of Texas at Austin-en gordetako eskuizkribua (Lucas Alamán Papers, 1598-1853, Benson Latin American Collection, University of Texas Libraries, 236), sarean eskuragarri: <<http://lanic.utexas.edu/project/lucasalaman/archive/alaman-236a-01.html>> (kontsulta: 2016-04-21).
- ARTOLA, K., 2002, «Zaraitzua aztertzeko ekarpen berriak 1- Eaurta (hasiera)», *FLV*, 91, 389-436.
- CAMINO, I., 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Iruña, Nafarroako Gobernua.
- 2013, Alphonsa Rodriguez Jesusen Compagnhaco aitaren guiristinho perfeccioniaren praticaren parte bat (1782): *edizioa eta azterketa*, Bilbo, UPV/EHU & Euskaltzaindia.
- ESTORNES, J., 1985, «Zoilo'ren uzta. La cosecha de Zoilo», *FLV*, 45, 31-94.
- EUSKALERRIA IRRATIA, 1993, *Nafarroako euskaldunen mintzoak (II)*, Iruña, Nafarroako Gobernua.
- GARRALDA, F., 1917, «Su-ondoko pipitakien goşakiara», *Euskal Esnalea*, 153, 107-108.
- GONZÁLEZ OLLÉ, F., 1935, *Vascuence y romance en la historia lingüística de Navarra*, Iruña, Ediciones y Libros.
- IRIGARAI [Irigaray], A., 1967, «Documentos para la geografía lingüística de Navarra», *RIEV*, 26:4, 601-623.
- IRIGOIEN [Irigoyen], A., 1957, «Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue: escritas en vascuence roncalés y en castellano», *Euskera*, 2, 119-170.
- IRIZAR [Yrizar], P. de, 1999, «Subdialecto salacenco», in *Morfología del verbo auxiliar vasco: Bajo Navarra Oriental*, 3. liburukia, Bilbo, UPV/EHU & Euskaltzaindia, 324-424.
- JIMENO JURÍO, J. M., 1991, «El vascuence en Urraul Alto (1785)», *FLV*, 58, 227-245.
- LAKARRA, J. A., 2011, «Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz», in I. Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*, ASJUren gehigarriak, 69, Bilbo, UPV/EHU, 155-241.
- LEKAROZ, G., 2015, «Lapsus calami», in *31 eskutik*, sarean eskuragarri: <<https://31eskutik.com/2015/04/07/lapsus-calami/>> (kontsulta: 2016-05-22).
- 2016, «Benito Gil (1801-1870)», in *Lingua Navarrorum*, sarean eskuragarri: <<http://linguavarrorum.blogariak.net/2016/05/24/benito-gil-1801-1870/>> (kontsulta: 2016-05-24).
- MAIORA, F., 2011, *Reino de Navarra. Euskera. Injurias, coplas y frases*, autorearen argitalpena.
- MÉNDEZ, S., 1935, *El hispanoamericanismo de Lucas Alamán*, Toluca, Universidad Autónoma del Estado de México.
- MITXELENA [Michelena], K., 1967, «Notas fonológicas sobre el salacenco», *ASJU*, 1, 164-177.
- 1982, «Un catecismo salacenco», *FLV*, 29, 21-42.

- MOUNOLE, C., 2011, «Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique», UPV/EHUko eta Bordeaux III unibertsitateetako doktorego tesia.
- PAGOLA, R. M., IRIBAR, I. & IRIBAR, J. J., 1997, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: Zaraitzera*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea.
- REGUERO, U., 2015, «Mendebalaren eta ekialdearen artean: goi-nafarrera zaharraren azterketa diakronikorantz», in B. Fernández eta P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, Gorazarre. Homenatje, Homenaje*, Bilbo, UPV/EHU, 587-598.
- SALABERRI, P., 1996, «Toponimia eta dialektologiaren arteko harremanen inguruan», *FLV*, 72, 223-234.
- SALES, J. L. & CAMPO, J., 2007, *Inventario-guía de los archivos parroquiales depositados en el Archivo Diocesano de Pamplona*, Iruña, Príncipe de Viana.
- SANTAZILIA, E., 2009, «Luzaideko hizkuntz bariazioa», *FLV*, 111, 219-248.
- 2015, «Garai arkaikoko euskara nafarraren lekukotasun berriak: gehiketak eta zuzenketak F. Maioraren liburuari», *FLV*, 119, 109-146.
- prentsan, «Artxibora itzultzearen garrantziaz: Maria Angela de Txakartegiren 1775eko Mutrikuko gutuntxo», *Lapurdum*.
- SATRUSTEGI [Satrústegui], J. M., 1985, «Textos salacencos del año 1780», in J. L. Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, II liburukia, *Veleia*, aldizkariaren gehigarriak, 1, Vitoria-Gasteiz, UPV/EHU, 1023-1043.
- 1987, *Euskal testu zaharrak I*, Iruña, Euskaltzaindia.
- VILLASANTE, L., 1956, «Una lista de pueblos vascongados de Vizcaya, Guipúzcoa y Navarra, de principios del siglo XIX», *BAP*, 12:4, 433-446.
- 1979 [1961], *Historia de la literatura vasca*, Arantzazu, Editorial Aránzazu.

## LABURPENA

*Zaraitzueraren lekukotasunak XVIII. mende bukaeran: hiru testu zahar eta autore berri bat*

Zaraitzuko euskaran XVIII. mendean idatzitako hiru prediku aztertu ditugu lan honetan. Ez daude hirurak egoera berean, izan ere, bat argitaragabea izan arren, beste biak J. M. Satrustegik emanak zituen jadanik argitara; gainera, ez dira denak batera leku berean gordetzen. Hartara, lau zeregin ekin diegu: Alde batetik, testuek izenik ez baitute, argitaratu gabe dagoen testuak eta Satrustegik ateratakoak esku berak idatziak direla frogatu dugu. Bigarrenik, balizko autorea zein den aurkitu eta haren biografia apur bat ikertu dugu. Ondoren, hiru testuen transkripzio eta edizio bateratua eskaini dugu, eta testuek erakusten duten hizkeraren hizkuntza-azterketa egin, azkenik.

**Gako hitzak:** Zaraitzera; predikuak; XVIII. mendea; Juan Joseph Berrade; testuak; edizioa.



## RESUMEN

*Testimonios del euskera salacenco a finales del siglo XVIII: tres textos antiguos y un nuevo autor*

En este trabajo hemos estudiado tres sermones escritos en el euskera de Salazar en el siglo XVIII. No se hallan los tres en la misma situación, puesto que mientras uno es inédito, los otros dos ya habían sido publicados por J. M. Satrustegi; además, no se custodian todos juntos en el mismo lugar. Así, hemos acometido cuatro quehaceres: Por un lado, siendo los textos anónimos, hemos demostrado que el texto inédito y los publicados por Satrustegi son fruto de la misma mano. En segundo lugar, hemos dado con el presunto autor e indagado un poco sobre su biografía. Después hemos aportado la transcripción y edición unificada de los tres textos, y finalmente hemos realizado el estudio lingüístico de la variedad empleada en ellos.

**Palabras clave:** Euskera salacenco; sermones; siglo XVIII; Juan Joseph Berrade; textos; edición.

## ABSTRACT

*Attestations of Salazarese Basque at the end of the 18th century: three old texts and a new author*

In this work we have studied three sermons written in the 18th century in the Basque variety of Salazar. They are not all in the same situation, since one of them had still not been published, whereas the remaining two were brought to light by J. M. Satrustegi; in addition, they are not kept together in the same place. In view of this, four tasks have been taken up: Firstly, as the texts are anonymous, we have demonstrated that the unpublished text and those published by Satrustegi were written by the same hand. Secondly, after having identified the presumed author, a brief biographical research has been carried out. Moreover, we have provided the unified transcription and edition of the three texts, and finally, we have accomplished the linguistic study of the variety used therein.

**Keywords:** Salazarese Basque; sermons; 18th century; Juan Joseph Berrade; texts; edition.

Lana jaso den data: 2016/05/30.

Lana onartu den data: 2016/06/27.